

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke

Smjer: Komparativna književnost i bibliotekarstvo

Prikaz stradanja žena u Sandžaku u djelima Šefke Begović-Ličina

Završni magistarski rad

Mentorica: prof.dr. Ajla Demiragić

Studentica: Adela Mašović

Sarajevo, novembar 2021.

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke

Smjer: Komparativna književnost i bibliotekarstvo

Studentica: Adela Mašović

Indeks br.3254/2019; vanredna studentica

Prikaz stradanja žena u Sandžaku u djelima Šefke Begović-Ličina

Završni magistarski rad

Mentorica: prof.dr. Ajla Demiragić

Sarajevo, novembar 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	6
2. PATRIJARHAT I POZICIJA ŽENA U SANDŽAKU.....	8
3. PRIKAZI STRADANJA ŽENA U SANDŽAKU: ANALIZA DJELA ŠEFKE BEGOVIĆ-LIČINA.....	12
3.1. O NASILJU U PORODICI I PATNJAMA NEROTKINJA U ROMANU “BREZĐETKA”.....	13
3.2. SVJEDOČANSTVA O NEPRAVDAMA I TRAGIČNIM SUDBINAMA ŽENA U ZBIRKAMA PRIČA “NISKA OD MERDŽANA” I “ĐULIZARA”	18
3.2.1. “NISKA OD MERDŽANA”	18
3.2.2. “ĐULIZARA”	27
4. ZAKLJUČAK.....	40
5. IZVORI I LITERATURA.....	45

Sažetak

U ovom radu će se analizirati ženski likovi u odabranim djelima Šefke Begović-Ličina kako bi se prikazalo stradanje žena u Sandžaku. Šefka Begović Ličina je jedna od najpoznatijih spisateljica sa područja Sandžaka a djela koja će se obraditi u ovom radu su: roman "Brezđetka", i zbirke pripovjedaka "Niska od merdžana" i "Đulizara". Istražit će se postupci karakterizacije i analizirat će se uloga i tipski obrasci kojima su određeni ženski likovi u naglašeno patrijarhalnom društvenom poretku. U radu se polazi od ideje da se prikazi žena u odabarnim djelima mogu interpretirati i kao slike šireg društvenog stanja. U radu će se definirati književni pojam lika i predstaviti različiti pristupi liku u okviru naratoloških istraživanja književnosti s posebnim fokusom na feminističke književne teorije. Na tragu feminističkog čitanja odabaranih djela Šefke Begović-Ličina prikazat će se stradanja i patnje ženskih likova. U radu će se prikazati uticaj patrijarhalnog poretka na prostoru Sandžaka, te položaj žene u patrijarhalnoj porodici. Važnost tema o kojima autorica piše je neizmjerana, ne samo zbog toga što autorica, književno oblikujući tragične sudbine stvarnih žena, daje ženama glas, mogućnost da svjedoče o svom nepovoljnom položaju, nego i zbog toga što se na ovaj način otvara pitanje položaja žene u društvu u jednoj konzervativnoj i zatvorenoj sredini. Zbog toga će se u radu analizirati uzroci stradanja žena o kojima se u prošlosti malo (ili nikako nije) pisalo.

Ključne riječi: stradanje žena, patrijarhalna zajednica, položaj žena, "Brezđetka", "Đulizara", "Niska od merdžana", Šefka Begović-Ličina

Summary

This paper will analyze female characters in selected works by Šefka Begović-Ličina in order to show the suffering of women in Sandžak. Šefka Begović Ličina is one of the most famous writers from the Sandžak area, and the works that will be covered in this paper are: the novel “Brezđetka”, and the collections of short stories “Niska od merdžana” and “Đulizara”. Characterization procedures will be explored and the role and typical patterns by which female characters are determined in a strongly patriarchal social order will be analyzed. The paper starts from the idea that the depictions of women in selected works can be interpreted as images of a wider social situation. The paper will define the literary concept of the character and present different approaches to the character within the narratological research of literature with a special focus on feminist literary theories. Following the feminist reading of selected works by Šefka Begović-Ličin, the sufferings and sufferings of female characters will be shown. The paper will present the influence of the patriarchal order in the area of Sandzak, and the position of women in the patriarchal family. The importance of the topics on which the author writes is immeasurable, not only because the author, literary shaping the tragic destinies of real women, gives women a voice, the opportunity to testify about their disadvantages, but also because in this way the question of women's position in society in one conservative and closed environment. Therefore, the paper will analyze the causes of women's suffering that have been little (or not at all) written about in the past.

Key words: suffering of women, patriarchal community, position of women, “Brezđetka”, “Đulizara” , “Niska od merdžana”, Šefka Begović-Ličina

1. UVOD

Rad je podijeljen u dva dijela. Najprije ću u osnovnim linijama predstaviti položaj žena u patrijarhalnoj zajednici koja je bila dominantna u Sandžaku u bliskoj prošlosti, a čiji se uticaji u ovom području još uvijek osjećaju. Ukazat ću na probleme i uzroke sa kojim su se susretale žene u patrijarhalnoj zajednici, a zatim ću, u drugom dijelu rada, na konkretnim primjerima iz djela Šefke Begović-Ličina¹ prikazati načine stradanja žena u Sandžaku.

Za analizu sam odabrala sljedeća djela: roman "Brezdetka", zbirke priča "Đulizara" i "Niska od merdžana". Temeljna sekundarna literatura na koju sam se oslonila su djela iz feminističke teorije: zbornik radova "Neko je rekao feminizam", koji je priredila Adriana Zaharijević te "Drugi spol" Simone de Beauvoir, dok sam prilikom analize odabranih književnih djela koristila studiju "Naratologija" Mieke Bal.

Kroz analizu prikaza stradanja ženskih likova u odabranim djelima ukazat ću na uzroke koji su doveli do njihovog nepovoljnog položaja i patnje koju su iskusile. Fokusirat ću se na prikaz stradanja koji su nastali kao posljedica prihvatanja stereotipnih uloga i ženskog nesuprostavljanja patrijarhalnom poretku.

Pokušat ću predstaviti karakteristične ženske likove iz navedenog opusa čija se teška sudbina urezuje u pamćenje i dugo nakon čitanja. Na primjerima ženskih likova u djelima Šefke Begović-Ličina prikazat ću kakva je bila pozicija žena u Sandžaku u okviru patrijarhalne zajednice u bliskoj prošlosti, koliko su žene morale biti poslušne i kako su bile podređene kako muževima tako i svim ostalim članovima porodice. Fokus neće biti samo

¹ Šefka Begović-Ličina je rođena 1949.godine u Rasovu kod Bijelog Polja. Od svoje sedme godine živi u Novom Pazaru gdje je završila osnovnu, srednju i Višu ekonomsku školu. Ljubav prema pisanju je gajila još iz osnovne škole osvajajući nagrade na takmičenjima literarnih radova. Intenzivno počinje pisati na kraju svog radnog vijeka kao službenica u "Dunav" osiguranju. Njeno prvo djelo je zbirka priča, zapisa i putopisa "Duša u leptiru", objavljeno 2008.godine u Sarajevu. S bratom Džavidom Begovićem 2012.godine izdaje Sandžački riječnik. Ovo je prvi riječnik u historiji Sandžaka koji sadrži više od 10000 leksema koje se ne koriste u slavenskim jezicima i blizu 3000 fraza, te skoro 11500 primjera iz sandžačkog govora, kao i iz djela sandžačkih pisaca. Zatim izdaje dvije zbirke priča "Niska od merdžana" (2014.) i "Vrisak krvi" (2015.) i roman "Brezdetka" (2016). Šesto djelo joj je zbirka priča "Đulizara" (2018.). U rukopisu su joj romani "Miris đula", "Fahrudinov zagrljaj" i "Crveno plaču makovi", te zbirka anegdota i humoreski "Edepsuz" kao i zbirka priča "Nejmin krš". Svojim specifičnim stilom pisanja čuva sandžačke običaje od zaborava. Njena djela "Niska od merdžana" i "Đulizara" su prevedena na turski jezik. Karakteristično za djela Begović-Ličina je da su uglavnom nastala prema istinitim događajima u kojima su samo promijenjena imena likova.

na prikazu stradanja žena već i na njihovom reakcijama. U tom smislu posebno su važni prikazi onih likova koji su se pobunili ili suprostavljali patrijarhalnim običajima i normama.

Zahvaljajući feminističkom pokretu koji se već od 19. vijeka bori za ženska prava i ravnopravnost, napredne ideje o emancipaciji žena počinju da se šire od prve polovine 20. vijeka i na prostoru bivše Jugoslavije, a nakon Drugog svjetskog rata postepeno se šire i na prostoru Sandžaka. Iako su se ideje o ravnopravnosti žena širile vrlo sporo na ovom prostoru, u poslednjih dvadesetak godina vidljive su promjene i sve je više žena koje se aktivno trude da imaju status u društvu i da se njihova prava poštuju. Kroz prikaz odabranih književnih djela u ovom radu pokušat ću da pokažem koliko je patrijarhalni poredak bio nepravedan prema ženama i kako se razni oblici patnje i stradanja žena u Sandžaku mogu ukloniti tek kada naše društvo odbaci okove patrijarhata.

2. PATRIJARHAT I POZICIJA ŽENA U SANDŽAKU

Patrijarhat kao društveni sistem je dugo bio dominantan model organizacije društva, a u pojedinim krajevima kao što je Sandžak, on je i danas prisutan. Iako ovaj poredak postupno nestaje u nekim manjim sredinama, u Sandžaku se još uvijek zadržao. Bojana Vasić u svom radu "Patrijarhat" navodi:

Patrijarhat je društveni sistem u kojem je otac ili najstariji muškarac glava porodice, potomci/potomkinje i nasljednici/e se prepoznaju prema muškoj liniji i muškarac je vlasnik imetka. Patrijarhat karakteriše muška dominacija kako u javnoj, tako i u društvenoj sferi života, kao i nejednaki odnos moći između žena i muškaraca pri čemu su žene sistematski u nepovoljnijem položaju i diskriminisane.²

Na taj način muškarcu je dozvoljeno sve, a ženi skoro ništa. Muškarac može oženiti ženu koju hoće, a u okviru pojedinih religijskih tradicija može oženiti i više žena, i svi mu se moraju pokoravati. Nasuprot tome, žena ima manja prava od muškarca. Dok živi kod roditelja vaspitava se tako da služi i poštuje oca i braću i već tada se sprema za svog muža. Kada se uda žena treba služiti muža, svekra, svekrvu i druge članove porodice. Često se dešavalo da i svekrve maltretiraju snahe. Ali s obzirom na to da je patrijarhalni poredak postao "oprirodnjen" mnogi ga doživljavaju kao nešto po sebi razumljivo i prihvataju ga bez pobune.

U zborniku "Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka" se navodi: "Jedna od osnovnih pretpostavki patrijarhata bila je da muškarac raspolaže ženskim tijelom i svim njegovim proizvodima, dok je funkcija žene da sprovede ono za šta je biološki determinisana i da svoje proizvode svojevrijem podari muškarcu."³ Dakle, osnovna uloga žene u patrijarhalnoj porodici je bila da rađa djecu, i da ispunjava obaveze majke. Problem bi nastao ako žena ne bi mogla da rodi dijete ili ako ne bi rodila muško dijete. U tim situacijama muškarci su se, prema nepisanim pravilima, ponovo ženili ili dovodili drugu ženu.

² Vasić, Bojana. *Patrijarhat*. Dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=519679>

³ Zaharijević, Adriana. *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.

Lidija Vasiljević za ovaj poseban tip patrijarhalne porodice navodi:

U istorijskom pogledu, termin "patrijarhalna porodica" označava tip porodice seljaka s privatnim poljoprivrednim posedom, u kojoj vlada princip starešinstva, a uloge su strogo podeljene i određene biološkim kriterijumima. Iako je formalni sastav ovih porodica iščezao, mentalitet koji ih je krasio i zadržao se i danas, a karakteristična svojstva uloga u porodici su u manjoj ili većoj meri još uvek na snazi. Autoritet oca/muža smatra se neprikosnovenim, i on u rukama drži sve „rukovodeće funkcije. Od žene pak zavise emotivni odnosi u porodici, te se one često nalaze u unutrašnjem i spoljašnjem konfliktu svojih uloga i osećanja.⁴

U patrijarhalnom sistemu centralna ličnost je muškarac, jer je prema učenjima monoteističkih religija muškarac prvi stvoren na Zemlji i svi Poslanici su bili muškarci, pa je muškarac stavljen u centar svih dešavanja dok je žena, koja je prema tradicionalnim vjerskim tumačenjima, stvorena od njegovog rebra, tretirana kao drugorazredno i manje vrijedno biće. Muškarac, imajući glavnu misiju i ulogu u društvu, kontroliše i sve institucije pa tako i sve ostale aktere društva - žene i djecu. Pošto je on "glava" kuće, on ima prevlast nad ženom i djecom, kao i finansijama, a žena ima "samo" ulogu majke i domaćice. Na prostoru Sandžaka zastupljen je poseban tip "zajednica" u koje vrlo često, pored muža, žene i njihove djece, u istom domaćinstvu žive i njegovi roditelji i braća i sestre ako nisu udate/oženjeni. Zbog toga, žena, nakon stupanja u brak, dolazi u već formiranu porodicu u kojoj se mora prilagođavati svima tako što će biti poslušna i što će obavljati sve teške poslove kao što su kućanski poslovi, rad na njivi ili neki drugi poslovi vezani za seoska imanja. Tako one podnose veliki teret, a uz to moraju biti pokorne, vrijedne, ljupke, skromne, zadovoljne, poslušne i odane.

O ulozi žene u porodici Beauvoir govori da su njeni poslovi jednolični i nikada se ne mijenjaju. U "Drugom spolu" Beauvoir navodi: "Kućanski poslovi kojima se posvećuje zato što se jedini mogu uskladiti s majčinskim dužnostima osuđuju je na ponavljanje i

⁴Zaharijević, Adriana: *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.

imanenciju.”⁵ Stoljećima su žene radile iste poslove ne proizvodeći ništa novo, obavljajući već uobičajne poslove stereotipa majke i žene u porodici.

U patrijarhalnom sistemu sklapanje braka i osnivanje porodice je bila osnovna zadaća zato što je upravo institucija braka bio jedan od temeljnih stubova društva. Smatra se da porodica pruža emotivno, ekonomsko i moralno utočište i zaštitu od svijeta, posebno za žene. Postoje različita shvatanja o tome kako je porodica postala osnovna forma suživota. Feministička teorija se bavila brakom i bračnim odnosima uglavnom identifikujući brak kao instituciju kojom se reprodukuju rodne kategorije, smatrajući ga mjestom eksploatišuće podjele rada i podređenosti žena.⁶ Odnosi u tradicionalnom braku određeni su na liniji dominacija-subordinacija, jer u patrijarhalnoj bračnoj zajednici vlada stalna nejednakost. Porodica u patrijarhalnom sistemu je, kao što sam već istaknula, zahtijeva od žene pokoravanje i poslušnost ne samo mužu već i ostalim članovima domaćinstva. Pošto su žene vijekovima živjele na takav način one su naučene da takav nepravedan poredak prihvate kao “prirodan”. Ovo se posebno odnosilo na žene koje su živjele u izoliranim seoskim zajednicama.

Branka Galić razlikuje dvije vrste patrijarhata: stari i moderni.⁷ U Sandžaku, dugo vremena, bio je zastupljen u prvom redu stari patrijarhat odnosno tip patrijarhata u kojem je osnovna uloga žene bila da omogući produženje vrste. Istovremeno žena nije imala pravo da samostalno donosi neke važne odluke u životu. Povrh toga, njena sloboda kretanja je bila limitirana i u pravilu se nije mogla kretati bez dozvole supruga ili bez pratnje nekog od članova porodice. Vrlo rijetko je mogla da raspolaže imovinom, čak i onom koju je dobila u nasljedstvo ili donijela u vidu miraza.

Mnogi tradicionalisti u Sandžaku su ovako nepovoljan položaj žena opravdavali tumačenjima Svetih knjiga, u prvom redu pričom o stvaranju prvog čovjeka, poslanika – Adema odnosno Adama. Tako su dugo vremena mnogi Muslimani na Sandžaku očuvanje patrijarhata i nadmoć čovjeka nad ženom, pa čak Muslimani nasilno ponašanje prema ženi opravdanje nalazile i tumačenju ajeta iz Kur’ana kao što su “...u nepokornosti (žena) istucite

⁵Beauvoir, Simone de. *Drugi spol. Knj.1. Činjenice i mitovi*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982.

⁶Mršević, Zorica. *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd, IP Žarko Allbulj, 1999.

⁷Galić, Branka. *Moć i rod*. Zagreb: Revija za sociologiju 3-4, 2002. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/25905>

ih; kad vam postanu poslušne, onda im zulum ne činite!" Ili: "Žene su njiva vaša, zato prilazite njivi svojoj kako hoćete..." (2:223). Islamski mislioci su tumačeći ove ajete ne samo opravdavali već i podsticali na nasilje nad ženama. Ovdje uviđamo da su neki tumači ajeta na prostorima Sandžaka tumačili samo neke ajete na način koji je njimao odgovarao, a nisu tumačili brojne druge ajete koji govore o poštovanju žena, zaštiti njihove imovine i pravu da njome samostalno upravljaju.

Savremeni patrijarhat je blažeg oblika. U njemu žene imaju svoja građanska prava, mogu se obrazovati, školovati, raditi i zarađivati novac. Međutim i pod ovakvim okolnostima žene su često degradirane i maltretirane od strane suprotnog pola.

Bez obzira na to da li se govori o tradicionalnom ili modernom patrijarhatu, taj sistem je uvijek zasnovan na nasilju. Nasilje nanose ne samo muževi svojim suprugama, već svi oni koji su jači ili koji zauzimaju pozicije moći. Tako nasilje nanose i sinovi svojim majkama, očevi svojim kćerkama, maćeha muževoj kćerki, svekrva snahi itd. Nasilje koje se nanosi može biti i psihičko i fizičko, a kao neki od razloga koji izazivaju nasilno ponašanje navode se pored kulturnih i ekonomski faktori i pretjerana konzumacija alkohola. Tako Slađana Dragišić-Labaš tvrdi:

Kulturni faktori utiču na povezanost između upotrebe alkohola i nivoa nasilja, i to posebno u muškoj populaciji. Ukoliko se u socijalnom okruženju promoviše devijantno ponašanje tj. socijalna očekivanja da se pod dejstvom alkohola reaguje agresivno, i neguje nasilnički životni stil, nivo nasilja će svakako rasti.⁸

Nasilje pod uticajem alkohola je bila široko rasprostranjena pojava u patrijarhalnim sredinama uslijed čega su najviše stradale žene, odnosno supruge muževa koji su se opijajali. Ali žene o tome nisu smjele ni pričati, već bi svoje modrice opravdavale padom i svojom nespretnošću. I ova pojava je u narodu bila "oprirodnjena" tako da su neki smatrali da je istučena žena zaslužila batine, ili će od batina sigurno postati bolja supruga. Pojam nasilja pod uticajem alkohola je uvršten u ovaj rad jer je nasilje u porodici jedan od glavnih uzroka stradanja žena na području Sandžaka.

⁸Dragišić-Labaš, Slađana. *Nasilje u porodici i upotreba alkohola*. Univerzitet u Beogradu 2015.

3. PRIKAZI STRADANJA ŽENA U SANDŽAKU: ANALIZA DJELA ŠEFKE BEGOVIĆ-LIČINA

Književnica Šefka Begović-Ličina veliki je poznavalac prilika i uvjeta u kojima žive žene Bošnjakinje u Sandžaku. Osim što opisuje tužne životne sudbine žena, specifičnim stilom pisanja Begović-Ličina na uvjerljiv način dočarava minula vremena i običaje ovog kraja. Njena djela obiluju ženskim likovima iz ruralnih područja Pešteri ali i gradova Sandžaka. U pripovjetcima i romanima ove autorice opisan je sav teret patrijarhalnog odgoja stamene pešterske žene koji ona nosi na svojim plećima od mladosti pa sve do kraja života. Opisujući pristup i koncept "ženskog pisma" Šefke Begović-Ličina, književnica Mirsada Bibić-Šabotić naglasila je da ova autorica opisuje bol i patnju, te nehuman odnos prema ženi kroz historiju.⁹

Šefka Begović-Ličina u svojim pričama vjerodostojno i realistično oslikava život jednog podneblja i jednog naroda. Autorica je prikazala i uvjerljivo dočarala muke, gorčine i nedaće žena Sandžaka, bazirajući svoje priče, vrlo često, na istinitim i stvarnim događajima. To je, kako navodi autorica, bio i jedan od razloga zašto je počela da se bavi pisanjem. Kako kaže:

Počela sam da pišem u zreloom dobu, kada sam odškolovala troje djece i dala sebi oduška da ispunim davnu želju. Inspiracije su mi se gomilale godinama, skupljala sam priče iz života i komšiluka, rodbine... Boljela me ta nepravda prema ženama koje su bile ponižavane i maltretirane. Kada sam dobila mogućnost, digla sam glas da ih zaštitim.¹⁰

U nastavku ovog poglavlja slijedi analiza odabranih narativa. Najprije ću obraditi roman "Brezđetka", a nakon toga i dvije zbirke pripovjedaka u kojima je ponuđena široka paleta ženskih likova i njihovih teških životnih priča.

⁹ Razgovor u okviru promocije knjiga Šefke Begović-Ličina u Baru. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/zabava/63365/sefka-licina-o-tankocutnosti-zenskog-pisma-u-baru>

¹⁰ Ibid

3.1. O NASILJU U PORODICI I PATNJAMA NEROTKINJA U ROMANU "BREZĐETKA"

Roman "Brezđetka" je peto djelo autorice Begović-Ličina, objavljen 2016. godine u Sarajevu. Ovaj roman ima paralelnu kompoziciju. Pratimo životnu priču dvije porodice kroz prikaz ženskih likova. Ovim romanom autorica je ukazala na neke od najvećih problema koji su se javljali u patrijarhalnoj zajednici: nasilje u porodici nad ženom i djecom i neostavrenost žene kao majke zbog nemogućnosti rađanja potomstva.

U romanu "Brezđetka" opisane su sudbine ženskih likova koji su prikazani kroz suprotnosti žene koja rađa svake godine po jedno dijete i druge koja ne može da rodi. One se ne susreću u romanu niti se poznaju no ono što im je zajedničko je da ih sistem u kojem žive osuđuje i dovodi u nepovoljan položaj.

Junakinja ovog romana koja je bila izložena stalnom nasilju zove se Pemba. Na njen težak život na samom početku upućuju riječi njene svekrve koju je također maltretirao sin:

A, jadna, kakvom ti kusuru bi dužna da se za ovog mog belaja udaš i omrčiš? E, vala, sam ti gonila čvorka, viđećeš kako će ti od njegova zuluma brzo nij rogovi i nej se moj od ovoga moga belaja kurtalisat da si još tolka. Ja ti, bogomi, ne mogu pomoć ni koliko trun. Ne mogu ni mene, a kamoli tebe, a ti kako goj hoj. Da sam na tvoje mjesto, sad bih trljapila ka vodi da se utopim i odjednom sebe prepričala, no se šnjim patila cio vijek.¹¹

Vidimo da je ovdje svekrva znala kakav će Pemba imati život sa njenim sinom ali joj ni ona nije mogla pomoći, s obzirom da je i sama, kao žrtva nasilja, doživljavala slične situacije. Naime, Pemba je udata za čovjeka Agana koji platu troši na piće, a ženu i djecu u pijanom stanju maltretira. Nasilje je česta tema u literaturi o kojoj se itekako mnogo pisalo.

Beauvoir o nasilju navodi:

Brojni su muški postupci koji počivaju na pozadini mogućeg nasilja: na svakom uglu može doći do svađe. U većini slučajeva one se ne dogode, ali muškarcu je dovoljno da u šakama osjeti volju za samoafirmacijom da bi se osjećao potvrđenim u svojoj muškosti. Muško može pribjeći ili prepustiti se udarcima pri svakom napadu ili

¹¹ Begović-Ličina, Šefka. *Brezđetka*. Sarajevo: Edukativni centar za žene i djecu Sara Sabri, 2016.

pokušaju da ga se svede na objekt. On ne dopušta da ga drugi transcendiraju, ponovno se pronalazi u središtu svoje subjektivnosti. Nasilje je autentičan test svačijeg prijanjanja uza sebe sama, uza svoje strasti, svoju vlastitu volju.¹²

Pembin muž je upravo tip muškarca kome nasilje služi za samoafirmaciju i potvrđivanje vlastite muškosti. Često je konfliktnan, maltretira čak i djecu i svi ga se plaše. Najviše maltretira Pembu jer nju smatra svojim vlasništvom na koje polaže apsolutno pravo. Autorica nam vješto prikazuje scene nasilja koje Pemba doživljava:

Agan, čovjek joj, radio je negdje blizu Nikšića. Kući je obično dolazio svakog petka... Kod kuće je ostajao do nedjelje popodne i u te dvije noći zaredom djeca bi slušala kako im do sabaha pršti majku i krvnički je pesnicama udara. Iz prizemlja izbe, gdje su im roditelji spavali, čulo bi se šuškanje slamarice, neprestano čeputanje i, na kraju majčina prigušena jeka. Prestrašena djeca su se pribijala jedna do drugog, jorganom zatiskala uši i tako šćućurena, šutke do svanuća jeckala. Tih dana Pemba je uvijek osaminjala sa modrim i podbuhlim kopcima, preklopljenih do pola obraza.¹³

U ovom odlomku se opisuje maltretiranje Pembe od strane njenog muža. Uvijek kada bi dolazio kući Agan bi Pembu tukao. Pemba je sve trpjela jer nije imala gdje otći.

Pemba ostaje trudna iako ne želi, i zbog toga je muž maltretira i tuče. Iako Pemba pokušava da pobaci blizance koje je nosila, rađa ih, ali umire, ostavljajući za sobom stariju djecu da se sama brinu o sebi. Pemba umire kod rijeke gdje je pošla da se sakrije od ljudi. Ovdje se prikazuje kako su žene svoju trudnoću sakrivale, jer je trudnoća u patrijarhalnom poretku izazivala stid (o trudnoći ću govoriti kasnije kroz analizu druge priče). Žene koje su prolazile pored rijeke čule su kako neko ječi, pa su iza drveta našle Pembu. One je tu uspijevaju poroditi ali ne uspijevaju je spasiti od smrti. Smrt Pembinog muža prikazana je pred kraj romana. Tada saznajemo vezu između priča o Pembi i Zelihi (o Zelihi ću pisati dalje u radu). Naime, Pembin muž doživljava saobraćajnu nesreću. Dok je radio na putu sa volovima, naišao je džip koji ga je udario. U automobilu su bili Tale (Pembin sin), Zelihin muž (koji je bio Pembin brat) Daut i vozač. Kada su Tale i Daut izašli da vide koga su pregazili Tale je prepoznao svog oca Agana. Dakle Zelihin muž, je bio Pembin brat, time su

¹² Beauvoir, Simone de. *Drugi spol. Knj.1. Činjenice i mitovi*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982.

¹³ Begović-Ličina, Šefka. *Brezđetka*. Sarajevo: Edukativni centar za ženu i djecu Sara Sabri, 2016.

ove dvije priče povezane. Zbog svojih nedjela Agan je doživio da ga nesretnim slučajem ubije rođeni sin.

Druga žena je lijepa i dobra Zeliha koju svi kao takvu vole, i autorica veći dio romana posvjećuje njoj. Ona i Zito nemaju djece dok njena jetrva rađa već drugu djevojčicu. Jetrva je zavidna, bučna, nemilosrdna žena koja samo brine o sebi i svom interesu. Zeliha je miljenica kako svog muža tako i njegovih roditelja. Ona živi u skladnom braku. Prikazana je kao lijepa i mila žena, miljenica u novoj porodici. Junakinja želi potomstvo, međutim otkriva da je neplodna, odnosno da ne može ostati trudna i to postaje njen glavni problem jer prema patrijarhalnim vjerovanjima: "Roditeljstvo je najvažniji izvor zadovoljstva za žene, ono daje smisao njihovom životu i smisao samožrtvovanju."¹⁴ Neplodnost žene bio je veliki problem, jer "žena koja nije rađala bila je izložena pritisku muža, porodice i cijele zajednice, a razvodi "besplodnog" braka uživali su podršku javnog mnjenja"¹⁵ U okviru starih patrijarhalnih zajednica, brak bez poroda je ništavan i za većinu žena to je značilo raskid braka. Takve žene su u pravilu ostatak života provodile u samoći i dobijale su nadimak "brezđetka".

Zlatković navodi neplodnost žene kao vid deskriminacije nad ženama i da je „i dalje prisutna stigmatizacija žena kod kojih se javlja neplodnost. U sterilnim brakovima, iako u znatno manjoj meri nego ranije, i dalje je prisutna pojava da samo žena ide na ispitivanja neplodnosti, dok se muškarčeva plodnost unapred pretpostavlja.“¹⁶ U prošlosti, u patrijarhalnoj zajednici muškarci nisu išli kod doktora radi provjere steriliteta, o tome se nikada nije ni polemicalo, već je uvijek žena bila krivac. Ako bračni par ne bi odmah dobio dijete žena bi odmah bila proglašena sterilnom, u šta niko nikada nije sumnjao.

Autorica opisuje kako je Zeliha s čežnjom posmatrala djecu svoga djevera ili jetrvu dok doji, hrani ili presvlači svoju djecu. Jetrva je, s druge strane, prikazana kao osoba koja nije voljela da Zeliha uspostavlja kontakt s njenom djecom, nazivala ju je pogrđnim imenima. Smatrala je da pošto ne može da rodi djecu ne bi trebala ni da se brine o njoj. Na vrlo potresan način autorica opisuje jednu scenu u kojoj je jetrva iznenada morala otići na njivu da odnese

¹⁴ Vujadinović, Dragica; Stanimirović, Vojislav. *Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije – između emancipacije i retraditionalizacije*. Dostupno na: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr-Latn/akademski-kutak/tekstovi/rodni-odnosi-u-doba-tranzicije-izmedu-emancipacije-i-retraditionalizacije>.

¹⁵ *Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka*. WorldCat.org, Book, 2011.

¹⁶ Zaharijević, Adriana. *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.

hranu muškarcima te je bebicu ostavila samu u dvorištu kuće. Pošto je beba plakala, Zeliha je prišla da je umiri i dok ju je nježno ljuljuškala u naručju odlučila je da pokuša da je podoji. Posve opčinjena bebicom koja se privija uz njenu dojku nije ni primijetila da joj se približila jetrva.

Autorica na sljedeći način opisuje rasplet ove scene:

U neopisivom užitku do tad nedoživljenog materinstva, Zeliha streknu kad joj neko iz ruku grubo istrgnu kundak i krvnički je odgurnu ka plotu. Ne shvativši šta joj se dešava, Zelihi se učini da joj glavu prepolovi grom: oštar bol joj presječe glas. Kad joj počese trnuti ruke i noge, ka zemlji pade ničice. U trenutku pada vidje Muljinu prepolovljenu perajku. Gubeći svijes', osjeti niz lice točurak krvi.

-Ti ćeš, jalovice, da dojiš moje dijete?! Je li peštarska balinkuro?! Ako moreš, rodi, pa svoje doji, a ne da moje lažeš suhim prsima. Džaba što si veđata, što su ti oči k'ó fildžani i obrazi k'ó šeftelije rumeni, kad ti je drob suh k'ó osušena šišarka! Namrtvo ću te ubit samo mi se đetetu još jedama primakni.¹⁷

Ovdje su prikazana dva tipa žene: jedna lijepa, dobra, poslušna, dobronamjerna; druga zavidna, ljubomorna, gruba, neuviđajna i zla. Konfliktne situacije bile su česta pojava u velikim porodičnim zajednicama. Nisu samo različite karakterne osobine dovodile do rasplamsavanja sukoba među njima, već je tu i važnu ulogu odigrao element žrtve. Obje su na neki način bile žrtve vremena, kulture i date situacije u kojoj su se našle. Očekivano bi bilo da se jetrva ophodi superiornije prema Zelihi, s obzirom da je ispunila nametnuta pravila sredine i ostvarila se kao roditelj. Sasvim suprotno, očekivanu saosjećajnost zamijenilo je osjećanje netrpeljivosti koje rasplamsava dalje sukobe. Porodična povezanost, usmjerenost jednih na druge i ograničenost prostora povećavali su mogućnost produbljivanja sukoba među članovima velikih porodica koje su živjele zajedno. Nakon svađe glavne junakinje i jetrve uslijedit će niz nesretnih događaja u kojima će Zeliha biti glavni stradalnik. Kao posljedica tih događaja njen brak sa Zitom će se okončati i oni će nakon određenog vremena ući u bračnu zajednicu sa drugim osobama. Autorica motiv ponovnog braka uvodi kako bi pokazala da zapravo Zeliha nije bila neplodna, već njen suprug, što je još jedan od velikih problema u okviru patrijarhalnog društva u kojem se žena

¹⁷ Begović-Ličina, Šefka. *Brezđetka*. Sarajevo: Edukativni centar za žene i djecu Sara Sabri, 2016.

uvijek smatra isključivim krivcem za sve pa tako i u slučaju da partneri ne mogu imati djecu. Ovakva situacija u romanu predstavlja preokret i karakteriše Zita kao stvarnu „brezđetku“. Zito i Zeliha se čudnim spletom okolnosti sreću na kraju romana. Situacija koja ponovo dovodi do toga da se Zeliha i Zito sretnu događa se u gradskoj bolnici. U bolnicu dolaze Zitova žena sa djetetom koje oni odgajaju i Zeliha, koja trudna u nevjerici posmatra Zita sa djetetom. Zito, vidjevši Zelihi sa ogromnim stomakom shvata da je on zapravo brezđetka! On je taj koji nije mogao imati dijete a Zeliha, lijepa kao i nekada, nosi dijete drugog čovjeka. Zeliha dobija bolove i rađa zdravog dječaka i tu se roman završava. Na kraju romana su, iako razdvojeni jedno od drugog, ipak oboje sretni. Ovdje se ne otkriva da to nije Zitov rođeni sin, kako se ne bi prikazao nedostatak muškarca koji u to vrijeme nije bio prihvatljiv u patrijarhalnoj zajednici. Razlog tome je stereotip da muškarci nisu mogli imati nedostatke. Sa druge strane prikazane su situacije u kojima su žene sa bilo kakvim nedostacima bile odbacivane i nametala im se krivica, kao da su one mogle uticati na to.

Roman nosi naziv koji je uvreda i trajni pečat za jednu ženu – brezđetka. Kao što sam pomenula, to je žena koja se ne ostvaruje kao majka i takva može samo biti izopštena iz normalne porodice, odbačena i neispunjena. Njena uloga u ovom društvu nije ispunjena i koliko god ona bila divna osoba, za nju nema mjesta niti u dobroj kući pored dobrog muža niti u njegovom srcu. Analizom ovog romana prikazano je da nerotkinja u patrijarhalnoj porodici nema mogućnost izbora već radi onako kako joj nalažu nametnute norme patrijarhata.

Preokret na kraju romana sukobljen je vjerovanjima i nekim pravilima patrijarhalnog društva. Tu se javlja motiv steriliteta kod muškarca, o čemu se nije govorilo. U takvim društvenim okolnostima uvijek je žena bila krivac i snosila bi određenu kaznu, bila bi vraćena u svoj rod, dok bi muškarac novom ženidbom pokušavao da sa sebe ukloni sumnju.

3.2. SVJEDOČANSTVA O NEPRAVDAMA I TRAGIČNIM SUDBINAMA ŽENA U ZBIRKAMA PRIČA “NISKA OD MERDŽANA” I “ĐULIZARA”

3.2.1. “NISKA OD MERDŽANA”

“Niska od merdžana” je treće djelo autorice Begović-Ličina. Ova zbirka pripovjedaka sadrži dvadeset i četiri sandžačke priče, i prilog od sto trideset crnobijelih fotografija sandžačkih hanuma u narodnoj nošnji. Priče su pisane prema istinitim događajima i sadrže dosta autobiografskih elemenata, tako da svaka priča ima svojstvenu dinamiku i vjerodostojnost. Teme su tragične muhadžirske priče, neostvarene ljubavi i stradanja žena unutar patrijarhalne zajednice. Priče obiluju upečatljivim i bogatim opisima krajolika, narodnih običaja i narodnih nošnji i međusobno definiranih ljudskih odnosa. Autorica je u pričama oživjela pomalo zaboravljeni sandžački govor, vješto se koristeći metaforama pri opisivanju pejzaža.

Za analizu sam odabrala priče u kojima su karakteristične sudbine ženskih likova, odnosno stradanje ženskih junaka, a to su: “Uslišena dova”, “Sačuvana čast”, “Opran obraz”, “Rabin uzdah” i “Krvnica” .

Tema priče “Uslišena dova” je prisilna udaja. Budući da se u patrijarhalnoj zajednici žene udaju protiv svoje volje, autorica je kroz ovu priču prikazala život i psihološko stanje jedne žene koja nevoljno stupa u brak. Priča je ispričana u prvom licu a pripovjedač je sestra glavne junakinje. Otac ih je obje prisilno udao u velike i imućne porodice sa imanjima i mnogo stoke misleći da materijalna korist njima može obezbijediti sreću.

Ovdje se javlja motiv želje za sticanjem materijalnih dobara, jer udavajući kćeri za bogate muševе očevi su se nadali da će i oni imati koristi od svojih prijatelja. Međutim, otac nije znao da udajući kćeri u bogate porodice na selu u patrijarhalnoj zajednici, njih (kćeri) izlaže velikom teretu svih poslova koje žene u takvim zajednicama obavljaju. Kao opis poslova koje su obavljale Nafija i njena sestra navodim odlomak iz ove priče:

Nama je dan počinjó prije n’o bi petlovi zakukurijekali. Od ranog sabaha, kad nam je san bio najslađi, mi bismo se dizale i počinjale s hizmetom. Čim bi svanulo prvo bi

naložile šporet, da je roblju vruće kad se dignu, onda smo muzle na desetine ovaca i krava, mlijeko provirale, razlijevale u karlice, sirile, mele i pripremale maslo. Posipale smo ukućanima da se omiju, kuhale stoci omutu, hranile kerove, kokoške, pomagale svekrvi da zgotovi jelo. Heftično smo pepelom prale haljine, u lubicu otkuhavale, perajkom ih ispirale. Svekru i čojeku smo morale izuvat i obuvat obuću, ispraćat i dočekivat svakog, od najstarijeg do najmlađeg. Kad bi ponamirile, navečer bismo češljale vunu, prele, krpile haljinku, tkale, plele čarape i džempere. Nikad dokone ne bismo sjele ni dekik, stalno nam je rad bio u ruke. Nikonas ništa nije pitao, niti smo mi smjele koga šta pitat. Živjele smo pod dizđinom čovjekovom, svekrovom, svekrvinom i ostalih ukućana i radeći šta bi nam ko zapovidio, šutjele ko zalivene.¹⁸

U odlomku, kroz riječi pripovjedača, navode se svi poslovi koje su obavljale Nafija i njena sestra, kao i druge žene koje su živjele na selu i koje su imale veliko imanje. Ali i pored svih poslova koje je obavljala Nafija je imala problema i sa mužem, jer je on imao ljubavnicu koju je volio i nije krio svoju vezu sa njom. Nafiji je u postelji prilazio kao stoci a ne kao ženi koja ima osjećanja i tako bi ona ostajala trudna iako to nije željela.

Najteže muke Nafija je doživjela kada je rađala posljednje dijete. Bilo je hladno, a ona se sama porađala u hladnoj štali bez ičije pomoći. O tom događaju priča Nafijina jetrva Sanija:

Sinoć je na konak bio došo nakav svekrov stari ahabab. Iako je pomalko osjećala bolove, Nafija him je svima postavila da večeraju. Kasnije, kad su joj učestali bolovi, požalila se svekrvi, al je ona hor učinjela da pritihiri do jutra, dok ispratu musafira, pa će joj tad pomoj da se porodi. Nafija je donekle tu trpjela, al kad su je skopale jače porođajne muke, počela je po ledenom mutvaku hodati jećući. Svekrva je nekoliko puta izlazila, opominjala je da šutida uvede jezik u usta. "Šta tu kmečiš ko date kolju? Ja sam svu decu izrađala radeć na njivu. Izmakla bi se u žbun, tu bi rodila, sama prekinula pupčanik đetetu i niko me ne bi ni čuo, ni video. Povitak bi ostavila na livadu i povrnula se da žnjem, ko da ništa bilo nije. Nit bi kog zvala, nit mi je ko trebo pomagat. Nisi carska šćer, pa se tune pekmeziš. Da ti više glas ne čunem! Ne mogu

¹⁸Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merđžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

ljudi siktile da se izmuhabetu od tvog zijevanja. Ovo je domaćinska kuća, nije nam sve na talambas k'o tebe u rod. Ene ti nje, iblisko tamoona!"-siktala joj je.¹⁹

Ovdje vidimo da je u nekim porodicama u patrijarhalnoj zajednici dolazilo do prikrivanja trudnoće kako bi žene mogle što duže obavljati fizičke poslove. U knjizi *“Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.”* se navodi: “Od žene se očekivalo da ne skreće pažnju na sebe i da ignoriše svoju trudnoću “da bi je porodica što više iskoristila u punom radnom kapacitetu”.²⁰

Kada Nafija više nije mogla izdržati bolove otišla je u štalu i tamo se sama porodila. Scena porođaja, koji je kasnije ukratko opisala Sanija, oslikava stradanje glavne junakinje koja je u nehumanim uslovima, sasvim sama bez podrške i pomoći rodila dvoje djece. Ukućani su kasno primijetili da je nema, tako da je i u bolnici za svaku vrstu pomoći bilo kasno. Zbog hladnoće i neprohodnosti puta ukopali su je u mezarju u kojem je maštala da bude ukopana i da se tu odmori. Zbog ove želje koja joj se ostvarila, priča i nosi naziv „Uslišena dova“.

Priča prikazuje propast mlade, lijepe i dobre, djevojke zbog nemarnosti muža i drugih ukućana. Nemarnost i zapostavljanje dovode do tragičnog ishoda. Surovost i okrutnost pojedinih likova naglašeni su postupcima u određenim situacijama. Suprug i njegovi roditelji ne primjećuju odsustvo supruge/snahe, te ona u najvećim mukama i nehumanim uvjetima rađa djecu, a potom svi umiru zbog smrzavanja. Naglašena okrutnost isplivava iz postupaka likova stvarajući jak karakterni obruč koji se dovodi u vezu sa kulturološkim i socijalnim prilikama.

U priči „Sačuvana čast“ tematizira se pitanje tzv. gubitka ženske časti. U patrijarhalnim društvima posebno se naglašavala važnost da žene sačuvaju svoju čast, a u ovoj priči autorica pokazuje kako su žene zapravo vrlo lahko mogle da izgube čast tuđom krivicom. „Da bi mogla da računa na brigu i zaštitu svoje porodice djevojka je morala prije svega da sačuva svoj narok – djevojački ugled. Ona je morala ostati seksualno nepristupačna sve do braka.”²¹

¹⁹Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

²⁰*Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka*. WorldCat.org, Book, 2011.

²¹*Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka*. WorldCat.org, Book, 2011.

Glavni lik priče „Sačuvana čast“ je djevojka Vaka koja mašta o sretnom životu i udaji za momka koga voli. Priča se komplikuje zbog želje komšije Miluna da se njome oženi. U priči je data situacija u kojoj glavna junakinja pokušavala da se odbrani od Milunovih nasrtaja. Komšija koji je sve to gledao prenosi njenome ocu da je svjedočio ljubavnoj sceni između Vake i Miluna. Iako ona sve negira, otac ipak vjeruje komšiji i ne reagira na ćerkina opravdanja i molbe. Autorica tom scenom ističe položaj žene – kćerke u patrijarhalnoj porodici. Istaknuto je nepovjerenje i vječiti strah i oprez od učinjenog ili mogućeg. Da je žena uvijek okarakterisana kao kriva vidi se iz odnosa Vakinog oca prema svojoj supruzi, majci glavne junakinje: “Jes, jes, tako je ti čuvaš, a ona ti s Vlahom ašikuje na veliko. Reče mi istinit čoeak kako hi je video svojim očima na gomilu u gornju bašču. Ako te ja sad ne ubijem, braća će te doveće sjedaman.”²²

Nakon ovih optužbi Vaka smišlja plan kako da se osveti Milunu, dakle javlja se motiv osvete i pobune. Međutim, ona ne pomišlja da se revanšira komšiji koji je proširio vijest o tom događaju, već samo Milunu koji je direktno kriv za gubljenje njene časti, iako do toga u stvarnosti nije došlo. Ljtnja i bol su kulminirali u liku oklevetane djevojke.

U nastavku priče ona je prikazana kao jaka i hrabra djevojka, odlučna da sačuva svoju čast pod uticajem čvrstih stega patrijarhalnog sistema, gdje se žene još kao djevojčice navikavaju da same čuvaju i brane svoju čast. Vaka je namamila Miluna da dođe i ubila ga je nožem. Otišla je u policiju i sama se prijavila da je “upucala pašče”²³. Čast djevojke je za begovske i agovske kuće tada bila svetija od svega, i kada se sve drugo izgubi, čast se ne smije izdati, ona se čuva do poslednjeg daha. Ali rijetke se usude da nešto promijene, da se otrgnu nasilju i nepravdi, da se bore i dokažu svoju čast i poštenje. U priči autorica ističe da se djevojka ništa ne pita, da nema pravo na svoju odbranu niti objašnjenje. Starijem komšiji se bespogovorno vjeruje. Žene nisu imale prava ni da se brane riječima, da bar pokušaju dokazati svoju nevinost. Očevi su često bili grubi, nemilosrdni, bezosjećajni prema svojim kćerkama, ističući njihov podređeni položaj u odnosu na mušku djecu.

²²Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

²³Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

U priči "Opran obraz" autorica se također bavi pitanjem ženske časti. Glavna junakinja ove priče je gluhonijema djevojke koja pokušava da odbrani svoju čast. No za razliku od prošle priče u kojoj je prikazan gubitak, ovdje već sami naslov sugerira da je djevojka sačuvala čast, tačnije skinula ljagu sa svog imena. Šahza, gluhonijema djevojka, nakon smrti svoje majke, nema nikoga bližeg da o njoj brine. Autorica portretira lik djevojke sa invaliditetom ističući da njeno mjesto u patrijarhalnom društvu gotovo nije postojalo. Zlatković u zborniku „Neko je rekao feminizam?“ govori o teškoj poziciji osobe sa invaliditetom u društvu. On navodi: „Žena sa invaliditetom trpi najmanje dvostruku diskriminaciju – po rodnoj osnovi i na temelju lične karakteristike posedovanja telesnog i/ili senzornog invaliditeta.“²⁴ Porodici i okolini je bila nevažna i o njoj niko nije vodio računa. Šahzin otac oženio je drugu ženu koja se prema Šahzi ponašala kao prema bezvrijednom predmetu, istjerala ju je iz kuće da živi u štali. Gluhonijema od rođenja ona je naučila da se snalazi u različitim situacijama, da brine o sebi i kravama. Naučila je da se brani, jer je često bila izložena napadima brata njene maćehe. Znajući da ona ne može vikati i tražiti pomoć on je često njoj nanosio fizičku i duševnu bol. Olakšanje je pronalazila u vodi rijeke Lim u kojoj je "prala svoju bruku i svoj obraz". Gubeći svoju čast ona je osjećala da gubi i sebe. Nije vidjela nikakav izlaz za sebe i svoje stanje, te svoj spokoj nalazi u valovima brze rijeke. Ovdje se javlja motiv nasilja – silovanja. Autorica napad na Šahzu opisuje riječima:

Zažali što maloprije, ne opazi maćeihinog brata kad joj je se s leđa prišunjna i ščepa za ruke. Dok ju je grubo svom snagom obarao na zemlju, mislila je da se šali, pa je iznenađena izbuljila oči. Nije imala glasa da vrišti, samo se koprčala pod njim, ujedajući ga za ruku, iz sve snage mu čupala kosu. Dok joj je jednom rukom cijepao bluzu, drugom prekidao ućkur, ona ga iz sve snage udari pesnicom u oko. Borila se ko ranjena vučica, često pogledujući u nebo, ne bi li joj odnekud bilo spasa...²⁵

U ovom odlomku prikazana je okrutnost jednog muškarca koji je iskoristio invaliditet djevojke kako bi zadovoljio svoje seksualne nagone. Autorica na slikovit i autentičan način opisuje kako je gluhonijema djevojka pokušala da se odbrani. Njena patnja i stradanje su

²⁴ Zaharijević, Adriana. *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.

²⁵ Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

zbog njenog invaliditeta još veći. Njenu muku i bol niko nije mogao da čuje, niko nije mogao da joj pomogne. Bespomoćnost djevojke sa invaliditetom autorica uvodi u priču da bi ukazala na kakve su teškoće nailazile djevojke sa invaliditetom u bliskoj prošlosti u patrijarhalnoj sredini.

Iako gluhonijema i sama čitavog svog života, možda i svjesna da se nikada kao takva neće udati ona brani čast svojim mladim životom, gdje se opet vidi uticaj patrijarhalne zajednice. Nakon silovanja koje doživljava, ona je svjesna da nema kome da se požali i da ni od koga neće dobiti zaštitu. U trenutku silovanja čuju se bespomoćne životinje koje riču kao da dozivaju pomoć naglašavajući tako tragičnost mlade Šahze.

Lik je koncipiran na baladičnim elementima. S obzirom da je bila napuštena, djevojka nije imala nikog da je zaštiti. Bila je osuđena na tragičan završetak. Ona nije željela da bude izbjegavana, odbačena, da strahuje od novog napada. Osjećala je potrebu da sve to okonča tako što će sebi oduzeti život. Priča se završava jednom efektnom rečenicom: "Kad kamen poletje u dubinu, Šahza dobi krila, dimije joj odnese vjetar, vrane grakćući, prhnuše u nebo, vodeničar raširi džak, Baljka muknu, opanak na vrh vode ispliva, zadovoljan, Lim podrignu...U oprani se obraz, oglednu sunce..."²⁶

U patrijarhalnoj zajednici nerijetko su svekrve maltretirale snahe. Po nepisanom pravilu koje je vladalo u patrijarhalnoj zajednici žena prestaje biti snaha onda kada i sama dobije snahu te postane svekrva. U pojedinim porodicama svekrve su sažaljevale svoje snahe i pomagale im, ali u nekim su ih maltretirale. U priči "Rabin uzdah" prikazano je stradanje i patnja snahe Rabe zbog svekrvine zlobe. O Rabinom životu saznajemo iz razgovora Rabe i Mahmure. Obje su bile Omerove žene a da to nisu znale. Raba je bila prva Omerova žena koju je zbog svekrvine zlobe i njenih spletki Omer otjerao. Mahmura je bila druga Omerova žena koja nije ništa znala o tome. Raba dolazi u kuću Omerovu gdje zatiče Mahmuru sa svojim sinom. O svom životu Raba govori:

Povrijedila sam mu majku. Od kad sam Omerov prag preskočila, svekrva mi postade najljuća dušmanka. Pojedine žene, kad ostanu mlade udovice sa sinom jedihnikom

²⁶ Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

postanu čudni i naopaki insani. Od prvog dana me patila, rezilila, nazivala balinkurom, kučkom, rugala mi se, čak me pljuvala. Često nam je bez najave upadala u sobu da provjeri da li joj je sin dobro pokriven, je li mu tvrdo il' tijesno. Plašeći se majke Omer me preko dana nije smio pogledat, niti šta pitat. Obraćao mi se sa "ova", "ona", "hej ti". Noću je bio nježan, volio me i bio samo moj.²⁷

U priči je istaknut drugačiji položaj žene u odnosu na prethodne priče. Kada postane svekrva, prema nepisanom pravilu, žena dobija moć. Raba je bila mlada, poslušna, zbog ljubavi prema mužu podnosila je sve nesuglasice sa svekrvom. Međutim, svekrva je koristila svoju nadmoć nad Rabom koju joj omogućava položaj svekvre u patrijarhalnoj porodici. Raba je trpjela maltretiranja, sve do jednog događaja kada ju je svekrva optužila da je tuče. Raba o tom događaju kaže:

Sve sam nekako podnosila do jednog dana, kada je, zbog slomljenih joj naočara, Faruka krvnički gurnula o zid. Čula sam kad je nešto puklo i Farukov vrisak. Prestravljena, istrčala sam uz stepenice i dok sam podizala dijete, pomodrelo od plača, preko leđa mi je pukla oklagija...Slobodnom rukom sam je snažno odgurnula od sebe. Ona se zaniжела spotakla na stubu.."Ubila me snaha" – pronije kroz mahalu. Iako, pri padu, nije ništa slomila, na licu joj je bila poveća modrica, na koju je, pred Omerov dolazak, redovno stavljala mokru oblogu i dočekivala ga glasno ječući. Od tog dana nastade mi pravi Džehennem. Za Omera postadoh nevidliva, najveći krvnik.²⁸

Motiv fizičkog i psihičkog uznemiravanja istaknut je u priči. U početku je svekrva ispoljavala verbalno nasilje da bi nakon toga prešla na fizičko. Ona nema opravdan razlog za to što čini, ali ipak to radi. I ovdje se javlja motiv ljubomore i netrpeljivosti. O svemu tome razgovaraju Raba i Mahmura, dok nam autorica naporedo govori o njihovoj svekrvi koja je na samrti i koja doziva Rabu da joj traži oprost zbog svega što joj je učinila.

Prisutan je i motiv kajanja zbog učinjene nepravde. Vidjevši da joj je smrt blizu svekrva doziva Rabu da joj traži oprost. Čuvši to, u nadi da će se ponovo sastati sa

²⁷Begović-Ličina, Šefka.*Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

²⁸Begović-Ličina, Šefka.*Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

voljenom Rabom, Omer autom kreće da traži Rabu i doživljava saobraćajnu nesreću u kojoj gine, čime se završava priča. Čitajući priču nadamo se da će imati sretan kraj, da će se žene razumjeti i dogovoriti, ali ipak saznajemo da je možda Omer ispaštao zbog majčinih nedjela.

U nekim pričama autorica je prikazivala tipične situacije iz života žena na prostorima Sandžaka. A to je da su sretni ženski likovi rođeni u begovskim kućama kojima su roditelji begovi, age i njihove cijenjene hanume maze, tepaju im, odgajaju ih da budu dobre, poslušne i da ih lijepo udaju kada za to dođe vrijeme. Za njih je bila uobičajena praksa da se udaju u porodice koje pripadaju istom staležu. Međutim, kada se desi da ćerke ne poslušaju svoje roditelje da im oni izaberu bračnog druga, onda se roditelji njih odriču javno, proklinju ih najgorim kletvama i ostavljaju amanet da im se ime više u kući ne spomene, da one ne smiju doći ni roditeljima na pokop. Dakle, ovdje se javlja tip ženskog lika: umažena djevojka iz dobrostojeće (begovske) klase prema kojoj se svi odnose sa mnogo pažnje. Ovdje nalazimo opis života privilegovane djece u specijalnim i zaštićenim uvjetima kao u "savršenom kavezu" koji za žensko dijete gradi patrijarhalno društvo. Ova "privilegija" da žena ima sve i živi u izobilju ujedno znači da ona nema slobodu i da nema prava da samostalno odlučuje o svom životu.

Đulka je bila jedna od tih umaženih djevojaka kojima su roditelji pripremali spremu –miraz, još odmalena. Ta sprema je dokaz koliko je djevojka bila cijenjena u svojoj kući kod roditelja i sa koliko pažnje se njoj pripremala udaja. Pošto se odvažila da se uda za prvog komšiju druge vjere, ona odlučuje da prihvati drugu vjeru i promijeni ime u Danica. Rastući zajedno njih dvoje su se zavoljeli i tajno vjenčali. Mlada je pobjegla od kuće jer je znala da nikada ne bi dobila dozvolu od roditelja za taj brak. Od mezimice ona tog trenutka postaje krvnica kako priča i nosi naziv i svi negativni epiteti se redaju i vezuju za njeno ime – poganica, najljuća guja, nezahvlanica. Uz sve navedeno ovdje se uvodi i motiv gubljenja časti "kaljanjem obraza" čitavoj porodici. Đulkin otac tuguje riječima:

Eto, ti, Đulka, do juče zjenico oka moga, danas za navijek ovđe, u moje srce umrije. Ti, šćeri, što mi rasperišani kuću, ukalja obraz, soj mi obilježi, žigosa pleme, na oči mi nej, dok sam u ovu pamet, ni na mrtva, teški amanet ostavljam. Tobe, tobelerosum...!- od zakletve, kamena se kula ibretom zatrese....Udajom za kaurina, pogazivši vjeru, pljunu nam na Šehadet – kjuč imanski, sve naše odjedama zaboravi.. Do juče Đulka, od danas Danica, nama i rodu mi postade najviša krvnica...Oni dan

kad si se rodila, das am zno za kog se rađaš, kom ćeš bit suđena, da ti znade i jatka šta je pod pojasom nosila, kog je dojila, istog dana bi obadvoje uglas zakukali.²⁹

Ovo tugovanje Đulkinog oca za Đulkom je specifično na području Sandžaka i okoline, kada osoba u svojoj žalosti nabraja kletve, žalbe, pominjanje prošlih događaja, dozivanje itd. u narodu poznatije kao “nabrajanje”. Tako osoba iskazuje svoju tugu. Vrijeme “nabrajanja” zavisi od bola koji osoba podnosi, što osoba više tuguje to više “nabraja” .

U priči je istaknuta i osuda od strane majke koja nema razumijevanja za postupke svoje kćeri. Čitavu njenu spremu zapalili su ispred kuće. Na taj način porodica je izrazila svoj gnijev i osudu. U priči nalazimo i motive kletvi koji su dio folklornih elemenata.

Priča u osnovi prikazuje za patrijarhalno vrijeme nemio događaj – sklapanje braka među pripadnicima različitih religija. Tomo Vukšić o sklapanju braka između muslimanke i nemuslimana navodi:

Razlog zbog kojeg je apsolutno zabranjen brak između muslimanke i nemuslimana svodio bi se ukratko na sljedeće. Prvo, kršćani o židovine priznaju Muhameda vjerovjesnik niti Kur'an Božijom knjigom., već autorstvo pripisuju Muhamedu. Iz toga proizilazi drugi razlog, koji se sastoji u islamskom stajalištu da muslimanka koja se vjenča, u budućem životu mora slijediti vjeru svoga muža, njegove običaje, kulturu odijevanja, prehrane itd. Tako bi se sve pretvorilo u vjerski otpad muslimanke, što se nikako ne može dopustiti. I treće, djeca se obično odgajaju u vjeri svoga oca.³⁰

Upravo ovi razlozi su bili ukorijenjeni u patrijarhalnom sistemu za neodobravanje mješovitih brakova, naročito između muslimanke i nemuslimana. Ako bi se to desilo, čitava porodica žene koja se uda za nemuslimana bi se odmah odrekla nje, da ne bi još neko zbog nje pogazio svoju vjeru kao što je i ona uradila. Autorica nam prikazuje situaciju ostajući uzdržana od iznošenja ličnog viđenja te društvene prilike. Ona naglašava tragičnost junakinje koja ostaje bez podrške porodice, stid i poniženje koje porodica doživljava ali i nepokolebljivost i ustrajnost djevojke da ostvari svoju ljubav.

²⁹Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.

³⁰Vukšić, Tomo. *Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju I islamu (II)*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/35539>.

3.2.2. "ĐULIZARA"

Zbirka pripovjedaka "Đulizara" je objavljena 2018. godine u Novom Pazaru. Sastoji se od dvadeset i šest priča različite tematike, ispisane prema istinitim ljudskim sudbinama, sa prilogom od pedeset slika sandžačkih žena u vjenčanicama i alaturko nošnji. Promovirajući ovo djelo književni kritičar i univerzitetski profesor dr. Redžep Škrijelj navodi:

Sižejna struktura zbirke "Đulizara" oblikovana je na jedinstven i jednostavan način. Najjaču snagu njenog narativa čine slike iz svijeta naše porodične prošlosti u kojima je mnoštvo individualnih sudbina, dramskih obrta i situacija koje pokazuju tragičnu sudbinu žene u društvu i složenost društvenih i porodičnih odnosa i konvencija.³¹

U ovom radu analizirat ću nekoliko priča u kojima se tematizira stradanje žena u Sandžaku. To su priče: "Pokidane ojice", "Čemer Duzina srca", "Kabulosum", "Odivina suza", "Kad kamen prokune", "Prekinuta omča" i "Đulizara"

U priči "Pokidane ojice"³² autorica se ponovo bavi temom stradanje djevojke sa invaliditetom. Zlatković navodi da se inaviliditet smatrao ličnom nesrećom: "sanira se medicinskim putem... Ostalo – kako i koliko će se osobe sa invaliditetom prilagoditi društvu – spade u njihovu odgovornost."³³ Ovom pričom se naglašava da je u prošlosti bio veliki broj osoba sa invaliditetom ali da se o njihovim teškim životnim iskušenjima rijetko javno govorilo. Zato se autorica odvažila da ispriča nekoliko priča upravo o osobama s invaliditetom, o životima koji su živjele i o položaju u kojem su se nalazile. Danas, osobe sa invaliditetom imaju zakonom osigurana prava i društvo ih tretira s poštovanjem. Međutim, u prošlosti ovakve osobe su smatrane nenormalnim i svaki nedostatak ili mana u

³¹ <https://rtvnp.rs/2018/06/22/dulizara-predstavljena-citalackoj-publici/34966>

³² Ojice su ručno izvezeni rad od konca koji se prišivao na marame, stoljnjake, zavjese itd.

³³ Zaharijević, Adriana. *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.

patrijarhalnoj zajednici smatran je sramotom čitave porodice. Umjesto da im pomažu ljudi su ih izbjegavali, omaložavali, nazivali pogrdnim nadimcima i odbacivali.

Priču "Pokidane ojice" pripovjeda sveznajući pripovjedač koji opisuje čega se Filin otac prisjeća. Fila je djevojka koja je rođena nakon sedmorice braće sa bolesnom nogom zbog koje je hramala. Zbog Filinog invaliditeta druga djeca nisu htjela da se igraju sa njom. I Filina nana je govorila: "Bjež tamo, hadalju".³⁴ Ono što je otežavajuća okolnost za Filu je što joj majka rano umire. Kod djece sa invaliditetom najveći oslonac su majke, jer moraju biti uz njih i pomagati im. Nakon majčine smrti Fila ostaje sa ocem. Međutim, Filin otac se ubrzo ženi i sa novo porodicom odlazi za Tursku. Po nagovoru supruge Filin otac Filu povjerava hodži i njegovoj ženi. Kada je odrasla, hodža i njegova žena pokušavaju tri puta da udaju Filu, ali svakog puta Filin mladoženja umre i ona ostaje sama. Nakon smrti trećeg mladoženje Fila odlučuje da se ubije. Fila se na samoubistvo odlučila jer je smatrala da su se sve nesreće dešavale zbog nje. Osjećaj krivnje Fili nameće patrijarhalna zajednica, jer je po nepisanim pravila i sama osoba sa invalidetom nesretna i svima donosi nesreću. Zbog toga Fila odlučuje da se ubije kako više nikome ne bi donijela nesreću.

Međutim, dok stoji nad rijekom nailazi žena Hana koja će unijeti preokret u priču. Naime, Hana nudi Fili da se uda za Hajriza, pod uvjetom da je nevina (časna). Ovdje se opet vidi koliko je čast (o kojoj sam već govorila u priči) bila bitna u patrijarhalnoj zajednici. Iako joj nudi brak za svoga supruga da mu bude druga žena da bi mu rađala djecu (pošto Hana nije mogla roditi dijete) Hani je ipak najbitnije da je Fila nevina. Fila nije mnogo razmišljala, samo je prihvatila Hanin poziv, nadajući se boljem životu. Hajriz, Hanin muž se na početku protivio, a zatim je prihvatio i zavolio Filu. Hana je ispunila obećanja koja je dala Fili pa tako Fili od tada ništa nije nedostajalo. Fila je rodila petoro djece i svi su živjeli sretno i zadovoljno.

Hana predstavlja lik razumne žene koja je, svjesna da ne može roditi dijete (što su joj doktori potvrdili), spremna da sve učini kako bi njen suprug imao potomke i kako bi se njihov dom napunio dječijom radošću. Ovdje opet nailazimo na želju za potomstvom i materinstvom o kojim smo prije govorili. Ali ono na šta nismo nailazili je lik žene koja nalazi drugu ženu svom mužu zarad poroda. U patrijarhalnim zajednicama muževi su često ženili

³⁴ Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

više žena, ali je rijetkost bila da prva žena traži drugu suprugu svom mužu. Razlog tome je opet velika želja za potomstvom, kako se ne bi prekinula loza i prezime njenog muža, kao i za majčinstvom, o kojem sam također govorila u prethodnoj priči. Hana je bila starija od Fila pa se prema Fili odnosila kao prema ćerki. I Fila je Hanu prihvatila kao da joj je Hana majka, jer je Hana brinula o njoj kao što majka brine o svojoj ćerki. Njih dvije nisu osjećale suparništvo, već su njihov odnos izgradile na povjerenju i poštovanju. Hana je Filin invaliditet prihvatila isto kao što je prihvatila svoju neplodnost, ne pridavajući pažnju tim nedostacima.

U priči "Čemer Duzina srca" autorica prikazuje višeženstvo u patrijarhalnoj zajednici. Naime, u muslimanskim porodicama u patrijarhalni zajednicama bilo je zastupljeno višeženstvo kao normalna pojava. Ovdje se opet vidi uticaj religije na patrijarhalnu porodicu, koji sam istakla na početku rada. Islamski tradicionalisti su osnovu za višeženstvo nalazili u Kur'anu u kojem se navodi da muškarac može oženiti više žena. Ženama se uglavnom višeženstvo nije dopadalo ali su ga morale prihvatiti. Zbog toga su često patile, bivale zapostavljane, maltretirane.

Duza je glavni ženski lik u priči "Čemer Duzina srca", u kojoj je zbog višeženstva muža Jusufa prikazana patnja i stradanje. Razlog zbog kojeg se Jusuf ženi je taj što Duza rađa dvije kćeri što se smatra nedostatkom, pa Jusuf želi oženiti ženu koja će mu roditi sina. U knjizi "Crna Gora od 1790. do 1915." se navodi: "Udata žena je jedino rađajući djecu, prije sevega mušku mogla sebi da obezbijedi kakvu-takvu sigurnost u patrijarhalnoj porodici i zajednici."³⁵

Duza je trudna pa moli Jusufa da sačeka dok se ona porodi jer će možda roditi sina, što Jusuf odbija. Jusufov uvjet da Duza ostane kod njega je da i Duza pođe po drugu ženu da je isprosi, na šta Duza pristaje jer ne želi da ostavi svog muža.

Duzina svekrva je uvidjela grešku svog sina, i iako joj je Jusuf sin, ipak je sažaljevala Duzu i pomagala joj, saosjećala sa njom, tješila je riječima:

Ne brini, rode. Sve će biti bolje no što misliš. Tvoje mjesto kod mene niko zauzet ne more, čak ni da je onamoona carska šćer. Znam da nije naš adet da svekrva ide u

³⁵Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka. WorldCat.org, Book, 2011.

jevandeluk, ali ja sam za tvoj hatar pošla samo da bidnem uz tebe i da te kuražim. Ne kidaj se, rode moj. Čuvaj to dijete pod pojasom i one dvije ružice kod kuće. Ne budali i ne jedi dušu za azgina čovjeka. Jes mi sin, al bezbeli, pored tebe tako hasulne, ova mu je ženidba samo od besnila. E, duše mi, da mu je babo živ, ne bi smio hamnut, a ni pomislit na ova njegov azginluk. Bogme će mu ovo kihad kadli-tadli, no bojim se kasno će mu biti da se kaje.³⁶

Dakle, iz ovoga vidimo da žene nisu odobravale višeženstvo ako je sa prvom ženom sve u redu. S obzirom na to da je Duza bila dobra, lijepa i poslušna, Jusufova majka ženidbu svog sina smatra „azginlukom“ odnosno bahatošću.

Kada odlaze po novu nevjestu Duza mnogo plače. U prosidbi, Duza čuje razne priče koje njenu muku povećavaju i koje je tjeraju da prokune ženu koja se udaje za Jusufa. A u islamskoj tradiciji se smatralo da kada trudna žena prokune nekoga (što se zvalo „beddova“) da će se ta kletva ispuniti. Tako je na kraju priče prikazano da se Duzina kletva ostavila jer Jusufova žena rađa dvije kćeri od kojih jedna doživljava istu sudbinu kao Duza (muž joj se ženi drugom ženom). Naredne godine Duza rađa sina koji izrasta u stasitog momka koji će nastaviti lozu.

Kroz lik Duze autorica je prikazala stradanje žena zbog višeženstva supругa. Žene, po prirodi krhke i osjetljive, kada su trudne njihova osjetljivost je još veća. U trudnoći inače žene zahtijevaju pažnju koju u ovom slučaju Duza ne dobija. Trudna žena u patrijarhalnoj porodici nije imala nikakvih privilegija niti je bila pošteđena. Dominacija muškca nad ženom je u ovoj priči prikazana kroz ignorisanje Duzinih molbi i suza od strane njenog muža. Duza je mnogo patila jer joj je bilo teško prihvatiti drugu ženu. Ona je Jusufovu ženidbu shvatila tragično jer je smatrala da je Jusuf više ne voli. Teško joj je bilo da shvati i da gleda kako Jusuf posvećuje pažnju drugoj ženi a ne njoj koja je trudna.

U priči “Kabulosum” se govori o staroj Ferizaginici koja živi sama u maloj, staroj kućici. Kod nje dolazi djevojka iz grada da joj Ferizaginica uči Jasin³⁷. Pošto je sama, željna

³⁶Begović-Ličina, Šefka. *Dulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

³⁷Jasin je sura iz Kur’ana koja se učila umrlima što se smatralo dobrim djelom za umrlug.

razgovora i druženja Ferizaginica djevojka priča svoju priču. Udala se bez dozvole roditelja za čovjeka koji se mnogo opijao i koji ju je pod uticajem alkohola maltretirao i tukao.

“Tokom cijelog 19. Vijeka i početkom 20. Vijeka postojalo je snažno uvjerenje u narodu da djevojka “pripada” svome bratstvu i porodici, koja ima pravo da njome raspolaže po svojoj volji. Zato je udaja djevojke bez njihovog pristanka tretirana kao otimanje (“grabljenje”) njihove imovine.”³⁸Tako je Ferizaginica svojom udajom bila odbačena od strane svoje porodice. Ferizaginica djevojci počinje priču o svom životu riječima:

Prije mnogo godina udadoh ti se na brzinu. Čovjek mi bio viđen ko Latin, al azgin. Čim mu rodih šćer, on se propi. Ja se kidala, molila gad a se savije, ali sve bi za fajdu. Tad mi otpoče čemeran život. Kako sam se udala bez roditeljskog izuna, rodu se nisam imala kud vrnut, nit se babu na oči pomolit. “Ako nema od čovjeka medeta, nek ide da se utopi u rijeku Rašku. Ona više nije moja šćer. Eto joj sad onoga sarhoša, što ga voljede no cio rod”, po svakome mi babo poručivo.³⁹

Ovdje vidimo da je Firizaginicu otac odbacio jer se udala za čovjeka bez njegovog odobrenja. Ferizaginica nadalje pripovijeda kako ju je muž maltretirao, naročito nakon što su joj po licu iskočile neke izrasline, dok je jednog dana nije istjerao iz kuće.

Jedan dan me čovjek ko kučku išćera, na kuću bravu promijeni. Jedva sam nešto za mene i dijete ugrabila u bošču da iznesem. “Đe ću tako nagrđna, jednoj mene?”, pomislih. .. Ponudi mi jedan hodža, za sevap, savitak u jednu šupicu, gdje su držali drva. Mene se učinje zlatno, samo kad sklonih glavu. Halila sam i dovijala se kako sam znala i umjela. Više sam bila gladna no sita, ali djetetu sam nekako dobavljala hrane. Prala sam svijetu čamašire, žnjela, kopala po svijeskim njivama. Čim bi mi ko lice ugledo, bjržo bi od mene ko od đavola. Ja najprije plakala pa se naviko- šta ću, emer od Allaha, pa slatko. Šćer mi sa pet godina umrije. Valjda neđe isprozeba. Kad bi išla da zaradim što goj, ostaljala sam je samu. Eh rana moja nepreboljena. Za njom

³⁸*Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka.* WorldCat.org, Book, 2011.

³⁹Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara.* Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

sam plakala dan-noj, pa mi se ove kile bile na lice rasolile i pretvorile se u živu ranu. Boljelo me ko u oko.⁴⁰

U ovom dijelu je kratko opisan čitav Ferizaginčin život i njena patnja. Naime, zbog svog izgleda muž je istjerava iz kuće. Razlog tome je (kako je Ferizaginica navela) da je bio lijep pa nije mogao da podnese da mu je supruga ružna. Vidimo stradanje žene u patrijarhalnoj porodici koja je morala da trpi maltretiranja svoga muža koja je bila bez zaštitnika. Ova pojava je u patrijarhalnoj porodici bila česta. Muškarci su svoju muškost ispoljavali na svojoj ženi maltretirajući je jer ona nije imala svog zaštitnika. Tako su se muškarci dokazivali i sebi i narodu da su oni glavni u njihovoj porodici i da mogu raditi šta hoće.

Kada ju je muž istjerao Ferizaginicu iz kuće istjerao je i njihovu ćerku, jer je smatrao da će i ona biti ružna kao majka pa mu ni ona takva ne treba. Ovdje se vidi bezosjećajnost oca prema svom ženskom djetetu i koliko je žensko dijete značilo ocu u pojedinim patrijarhalnim porodicama. Prikazana je i smrt malog ženskog djeteta kao nebitan događaj njenom ocu. Međutim, majci, Ferizaginici, smrt njene kćeri je nanijela veliku bol i patnju. U ovoj priči je također prikazano stradanje žene koja ostaje sama i mora se boriti za život. Da bi zaradila za osnovne namirnice morala je mnogo raditi razne poslove. Često je morala raditi od jutra do mraka kako bi zaradila malo novca. Ovaj mučenički život samohrane majke u patrijarhalnoj porodici je često bio opravdavan njenom lošom odlukom i pogrešnim odabirom muža. Ovakvim ženama su samo pomagali hodže i rijetki dobri ljudi koji su znali da je pomaganje samohranim majkama dobo djelo. Ako je žena imala neki nedostatak ili manu mnogi su je izbjegavali jer su se bojali da ta mana ne pređe na njih.

Naredna priča koju ću analizirati je „Odivina suza“ u kojoj ću prikazati još jedan problem na koji su nailazile žene u patrijarhalnoj porodici. Naime, kada se djevojka uda i ode iz roditeljske kuće ona postaje odiva za svoj rod. Takva odiva je bila Fahra. U priči „Odivina suza“ se javlja motiv uskraćivanja prava na vlasništvo. Pravo na imovinu zakonom

⁴⁰Begović-Ličina, Šefka. *Dulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

je zagantovano, ali običaji u patrijarhalnoj zajednici nalažu da se žena odrekne svoje imovine u korist svoje braće.

Fahra je kao djevojka čuvala svog mlađeg brata Hazba kao što sestra može čuvati mlađeg brata, kao majka. Sahranili su oca pa nakon deset godina i majku. Nakon pola godine od majčine smrti Fahra ide u posjetu bratu, snahi i njihovoj djeci sa svoje dvije ćerkice. Da bi vidjela brata Fahra prelazi dug put gazeći preko snijega, noseći torbu i za ručicu vodeći dvoje djece. Kad začuje ezan sa obližnje seoske džamije, iftari se vodom koju je ponijela. Usput se prisjeća milog lica svoje majke koja bi je čekala radosna na vratima. Fahra usput plače jer je slušala priče da odivi više nema domaćinskog dočeka kad ostane bez roditelja ali Fahra je svog brata čuvala nikada se ne požalivši na njegove nestašluke. Sjećala se šta su joj prijateljice govorile: "Dok ti je jedan roditelj živ, imaćeš kud i imaćeš gdje. A kad ih ne bude, postaće ti rođena kuća tuđa, a ti najveća tuđinka. Vidjećeš kad budeš dolazila u roditeljsku kuću, neće ti se imat ko obradovati, niti te ko dočekati..."⁴¹

Kod brata Fahra kao odiva stiže nakon iftara. Već na vratima je dočekuje bratanica hladno je pitajući otkud ona u to doba. Kako je ušla u kuću, brat ju je hladno zagrlio i otišao da obavi namaz u džamiji dok je samo ženi rekao da ide u džamiju ne pozdravljajući se sa sestrom. Svi su Fahri skrenuli pažnju da pazi na djecu da nešto ne diraju, ne isprljaju. Fahra je naglas uzdahnula:

E, brate moj... A ja sam zimi na rijeci led lomila i tvoje pelenice prala, kaljave ti cipele čistila, iza tebe korov raspremala i nikad ne rekoh "uh", ni "umorih se" ni "zakahrih se", Fahra progunu suzu, jezikom ovlaži usta... E, moj Hazbo, nije ibadet samo u namazu, već u svakom dobrom djelu. Ti zaboravi sestrin kimet, sestrinu ljubav, strepnju, milost. Čim ti na Sud poklonih moju polovinu kuće i njive i ne uzeh ni perper babovine, kutnja vrata mi se o'đe odmah zatvoriše.⁴²

Ovdje je prikazana Fahrina žrtva za svojim bratom, kao i prednost muškog djeteta nad ženskim. U patrijarhalnim porodicama muško dijete je bilo posebno odgajano. Svi su ga pazili, čuvali i na poseban način se brinuli o njemu. Čak je i na kraju sva imovina pripisana

⁴¹ Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

⁴² Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

njemu. U patrijarhalnoj porodici grijeh je bio da žensko dijete uzme dio očeve imovine koji joj je zakonom pripadao. I ovdje je prikazana dominacija muškaraca nad ženom u patrijarhalnoj porodici. Čak i u porodici u kojoj je imalo više ženske djece a samo jedno muško dijete sva ženska djeca bi se odrekla svoje imovine u korist svoga brata. Ovdje se nailazi na kontradiktornost islamske tradicije, koja se zagovarala za višeženstvo a odbijala pravilnu ravnopravnu podjelu imovine na svu djecu. Razlog tome je jak uticaj patrijarhalne zajednice i opet moć i dominacija muškarca u odnosu na ženu.

Snaha je sa Fahrom razgovarala kao sa nepozvanim gostom:

-Hoćeš šta da jedes?- ko neku ubogu sirotu, reda radi, Fahru upita snaha.

-Neću, nisam gladna.

-Imaš li pidžamu?

-Nisam donijela, da ne fučim teret. Znam, ima onih majkinih puna komoda, načetih i nenačetih.

-Iha, mi smo to odma sve razdijelili. Njen ode nemamo ni konac. Nije naša kuća ničije skladište. Sve sam to ja raskrčila. Još kraj pumpe ima nešto smeća, koje čekam da neko ponese.

-Što mi šta njeno ne ostaviste za uspomenu?

-Haj, bogoti, ne ispituj mi majku! Što ti majka nije šta za života dala no od nas išteš? Kad si došla, sjedi s mirom, ako nej širok je put – viknu joj bratanica.⁴³

U ovom odlomku je prikazan način ophođenja snahe prema zaovi. Iako je to nekada bila njena kuća, Fahra se sada tu smatra strancem, gostom. Iako nije bila njena kuća, udajom za Hazba Fahrina snaha se smatra gazdaricom kuće svoga muža. Fahra koja je svoju mladost provela u očevoj kući radeći, pomažući roditeljima, čuvajući brata, nema prava ni na šta u toj kući nakon smrtni njenih roditelja. Dakle, autorica je kroz ovu priču prikazala uskraćivanje prava ženama na imovinu svojih roditelja. Ovo bi predstavljalo veliki problem ako bi se žena nakon problema u braku razvela od muža i vratila u kuću svojih roditelja. U tom slučaju žena bi trpjela maltretiranja svih ukućana.

⁴³Begović-Ličina, Šefka. *Dulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

U priči „Kad kamen prokune“ autorica Begović-Ličina tematizira nasilje u porodici zbog konzumiranja alkohola. Ovaj problem se često javljao u porodicama u patrijarhalnoj zajednici. Žene su često trpjele maltretiranja i nasilje od strane muža koji se opijao. Pojava opijanja ljudi je bila česta pojava u patrijarhalnoj porodici jer se i smatralo da je alkohol za muškarce. Islamski tradicionalisti nisu to odobravali jer je prema Kur´anskim ajetima⁴⁴ alkohol je veliki grijeh. Ne obraćajući pažnju na te tvrdnje i upozorenje hodža, Muslimani su se opijali. U opijenom stanju muškarci su često nanosili povrede drugima, naročito svojim ukućanima, odnosno svojim ženama.

Glavni ženski lik u priči „Kad kamen prokune“ je Hatka, djevojka iz dobre porodice koju otac na brzine ugovara da uda za Rifa, momka čija porodica živi lijepo u gradu posjedujući krojačku radnju. Njegov otac je bio dobar čovjek i majka mu je dobrodušna žena ali Rifo, lijep i naočit sa lijepim osmjehom, mnogo pije. To Hatka saznaje već kad dolazi u njegovu kuću sa svatovima kao nevjesta. Dok stoji sa maramicom, odnosno ‘dvori’ sto je jedan od običaja kada dođe nevjesta u kuću, ona sva drhti od uzbuđenja i strepnje kakav će joj biti bračni život. Jedna, kako autorica navodi, ‘Rifova maloumna rodica’, Hatki šapuće kako joj Rifo mnogo pije. Tad se Hatka sjeti svoje komšinice koju bi muž pijan izudarao i istjerao iz kuće i Hatka bi joj otvorila vrata da prespava kod njih i ostane dok joj modrice ne izblijede. Dakle u ovoj priči autorica navodi kao primjer još jednu ženu kojoj se muž opijao i koju je u opijenom stanju tukao i maltretirao. Time autorica potvrđuje, kao što sam već navela, da su se muškarci u patrijarhalnoj prošlosti opijali i maltretirali članove svoje porodice.

Jedne noći, nakon ponoći Rifo je uletio u sobu i počeo da viče kako je čaršav izgužvan optuživši Hatku da tu dovodi muškarce kad njega nema. U toj galami Hatka je prvo nepomično stajala dok je on nije gurnuo niz stepenice nakon čega se ona dočekala na dnu ugruvana i preplašena. I svekrva je istrčala iz sobe i zabrinuto vikala da je pusti na miru. Rifo je Hatku uzeo za kosu i sa njom je krenuo kod njenih roditelja. Hatka je zarom usput zaklanjala lice posramljena da je neko ne vidi i ne čuje njega šta priča. Jedna od najtežih optužbi je bila da je žena nečasna i nepoštena a Hatka nijednom muškarcu nije prilazila ni

⁴⁴ Ajet je dio ili rečenica u Kur´anu, Svetoj islamskoj knjizi.

blizu osim svom mužu. Kad su stigli, Rifo je jako lupnuo vratima i ugurao Hatku koje je udarila glavom utrčavajući u kuću vičući iz sveg glasa kako je vraća babu i kako je nečasna žena a i nije je oženio kao djevojku, odnosno nije mu dovedena 'kao ispravna', govoreći: "Osman-efendijaaa! Sad ti dovedo šćer! Bolje ti je da uzmeš da ti je ja noćas ne iskasapim i uho joj bide najmanji komad đovde. A vrćem ti je jer sam od skoro oferćio: kad god nisam kući, ona dovodi jarane. A ako hoćete znat, nije mi bila ispravna ni one prve noći kad sam je od vas uzo."⁴⁵ To je još jedna ogromna optužba koja direktno udara na čast djevojke, o kojoj sam već govorila, a onda i na njenog oca koji je udaje i cijelu njenu porodicu. U tim najtežim trenucima za nju, kad joj se sve ruši i kad mili joj muž iznosi takve laži i napade na nju, Hatka brine da joj roditeljima ne pozli, strepi za njih i njihovo zdravlje. Čuvši to, babo joj zakrvavljenih očiju ustaje i viče na Rifa da iznosi neistine, da se stidi svojih riječi, da je pijan i ne zna šta govori, da mu se sinovi vraćaju iz grada pa će ga "raskomadati" na licu mjesta kao što on prijete njegovoj ćerki. Ali ovog puta otac brani ćerku riječima:

Pašćište jedno, koga ćeš ti to noćas da komataš? Moju šćer, je l? Ti zenicu moga oka da čejrećiš i još joj na obraz udaraš, je li?A, nesoju, kad ti nije bila časna, što ne bi čovjek i sutradan da mi je po svadbi vrneš! No, po nehari, pošto prodoše dva mjeseca? Sad si došo da mi o'de pijan svašta baljezgaš, je li? Mrš, s ovog praga, fataj džadu, što prije moreš, dok mi sinovi nisu s puta stigli, pa da tebe bide uho najmanji komat! Ne brižim ja za tebe, no da mi one mladine zbog take hrđe ne truhnu u haps! D'o sam ti šćer zdravu i čistu k'o srća, odabrah tebe iako su se oko nje otimali mlogi birindži momci.⁴⁶

U ovom odlomku autorica prikazuje da otac brani svoju kćerku. Naime, dao mu je ćerku poznatu po svojoj ljepoti i ponašanju jer se ponadao da je dobar kao što to mu je bio njegov prijatelj, rahmetli otac, ali samo joj je lošim izborom zagorćao život. Izgurao je Rifa napolje koji je odlazeći sokakom i dalje nastavio da prića svoju priću. Hatka je počela svaki dan da kune Rifa zbog svega što joj je priredio. Na kraju priće saznajemo da se Rifo ponovo oženio a Hatka, kako se i zaklela da nikada više neće vjerovati nijednom muškarcu, ostarjela

⁴⁵Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

⁴⁶Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

je sama. Rifo je kao muškarac imao šansu da ponovo traži ženu i gradi svoju bračnu sreću iako je bio nepravedan prema Hatki a ona kao žena i žrtva nepravednih optužbi ostaje zauvijek sama i nesretna jer joj te lažne optužbe obilježavaju čitavu njenu sudbinu. Kao starica Hatka jednog dana čuje kako Rifov maloumni sin ide po gradu i priča da su njegovu sestru svatovi vratili jer 'nije ispravna'. I u ovoj priči vidimo ostvarivanje kletve jedne žene kojoj je učinjena nepravda.

„Prekinuta omča“ je priča koja govori o pokušaju samoubistva mlade djevojke Abide o čemu nas autorica upoznaje na samom početku priče autorica nas upoznaje. Zatim polahko u priču uvodi djecu koja su razlog tog pokušaja samoubistva, da bi tek onda saznali fabulu priče.

Djevojka Abida je udata za Hida i sa njim dobija sina nakon godinu dana. Nedugo zatim ostaje trudna sa ćerkicom ali tada se sve u njenom životu mijenja. Abida osjeća da je muž više ne voli, i naslućuje da ima ljubavnicu. Jetrva joj te sunje potvrđuje. Kada ga upita u vezi toga, Hido joj kaže da voli drugu ženu, da će je oženiti i da ga ona uopste više ne interesuje. Ta druga žena je Abidina drugarica s kojom je dijelila krevet kao djevojka, s kojom je provela djetinjstvo i sa kojom je dijelila tajne. Koliko ju je boljela činjenica da je muž više ne voli toliko joj je bilo teško što on voli njenu drugaricu koja ju je također izdala. U pozadini priče se provlači tema ljubavnog trokuta, gdje muž napušta svoju ženu zbog njene prijateljice. Opravdanje za to nalazi u žudnji da dobije muškog potomka. Uzrok problema vidi u muškocentričnom poimanju svijeta, u kojem se žena vrednuje na osnovu toga da li se ostvaruje kao majka i rađa li mušku djecu, nastavljajući loze.

Ovdje se posebno naglašava motiv izdaje prijatelja, budući da je riječ o dvijema ženama, koja će u konačnici bez obzira na ishod, biti, svaka na svoj način, žrtve patrijarhalnih vrijednosti.

Autorica nadalje u priču uvodi Abidinog oca koji nakon što saznaje za čitavu situaciju svoje kćeri odlučuje da svoju kćer vodi kući ali bez djece. Da bi povrijedio Hidov čast i ugled Abidin otac je Hidovu i Abidinu djecu nazvao 'svijeskim pašcadima'.⁴⁷ Međutim, ovim riječima otac je samo povrijedio Abidu. I dok odlazi sa ocem, u Abidinoj glavi samo te riječi

⁴⁷ Begović-Ličina, Šefka. *Dulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

odzvanjaju. Kako sam navela na početku analize ove priče ostavljanje djece je razlog zbog kojeg Abida odlučuje da se ubije. Autorica slikovito opisuje Abidin pokušaj samoubistva :

U zategnutom konopcu i odmaknutoj trupini, Abidi riknu bol, koji u bešiku maloj Asimi zgruša kravlje mlijeko i zagrcnu je, Amir se spotače na kamen i raskrvari koljeno koje niko ne puhnu, prava šarka iščupa konopac, sunčevi zraci se zgomilaše u budžak. Čim sa grede nešto puče, miš puhać se u zemlju zavuču, sijeno zašušza te lad probudi, tišina umuknu. Šarka pred kućom prodorno muknu, Abilin babo istrča..⁴⁸

U trenutku kada Abida pokušava da se ubije, u štalu ulazi Abidin otac i vidjevši je prilazi tepajući joj i pokušavajući da je vrati u život, shvatajući da je kriv zbog toga što ju je odvojio od djece. U nekom polusvjesnom stanju Abidi vidi i čuje svoju djecu. Vidjevši da je pogriješio Abidin otac dovodi Abidinu djecu da rastu kod svoje majke. Kada je bio na ivici da izgubi Abidu, otac je shvatio kako je njoj koja je ostala bez svoje djece.

I u ovoj priči vidimo da je otac zaštitio svoju ćerku. Iako nije htio da prihvati Abidinu djecu jer su ona i djeca Abidinog muža Hida, ipak je to prihvatio. Znao je da odvajajući majku od svoje djece, na taj način odvaja svoje dijete od života. Abidin otac je bio pod uticajem patrijarhalnog sistema u kojem se u ovakvim situacija postupalo na način kao što je postupao Abidin otac. Dakle u patrijarhalnoj porodici, nakon razvoda, žena se može vratiti roditeljima ali sama bez djece. Na ovaj način žena se opet dovodi u težak položaj.

U pripovijeci "Đulizara" imamo prikaz gradske žene koja se udala za momka na selu. Zbog seoskih uvjeta, udajom za momka sa sela žena gubi mogućnost da se osamostali i ispuni svoje ambicije. Na selu se mora uklopiti u tradicionalni način života, pri čemu joj patrijarhalne norme određuju ulogu u društvu. Djevojka iz grada Novog Pazara koja odlazi na islamske studije u Maleziju gdje upoznaje Abasa, momka sa sela. Dakle, ovdje je tematiziran odlazak gradske djevojke u selo i njena patnja živjeći na selu. Četiri godine oni provode zajedno i ona iz njegovih kazivanja zamišlja njegovo rodno mjesto, dvorac u kojem živi, zelene livade i nepregledne pašnjake, kamene zidine oko kuće ukrašene ružama

⁴⁸Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

puzavicama. Kada nakon studija dođu u njegovo selo dogovore se da malo tu žive pa odu u grad da traže posao. Stigavši tamo, Đulizara saznaje da ništa od onoga što je ona zamišljala nije ih čekalo. Namršten, ljut otac, poznat kao težak i opak čovjek u cijelom selu je stajao ispred trošne kuće sa tri ćerke, isto tako zelenih zlih očiju i ženom, staricom milog lica koja je jedina svijetla tačka među tim sivilom. Đulizara im se nije nimalo svidjela kao mršava i blijeda djevojka sa sela, svekar je zvao 'Abazova lipsana' što je sugeriralo na njenu krhku građu i nespremnost da se suoči sa mukotrpnim životom koji je tu čeka. Trudna je ustajala rano, muzla krave, čistila štalu, presipala mlijeko i sirila sir, već bi u štali zadrijemala sjedeći na hoklici. Abaz nije htio ni u čemu da se suprotstavi ocu, slušao ga je i kada je naredio da će se dijete tu roditi i da njima nema selidbe u grad. Staricu bi ujutru udario nogom u leđa i budio je riječima 'hadalju', 'gluha', 'hej, ti', 'o, hajvanu' i slično da bi svoju tiraniju nastavio do navečer. Autorica opisuje Đulizarin život na selu riječima:

Svakog dana u sabah Đulizara je morala da muze ovce, kida štalu, cjepka drva, mijesi hljebove. Toliko je bila pospana da bi nekad i u hladnoj štali, muzeći ovce, na tronošci zadrijemala. Kako joj je svekar bio pravi tiranin i kabadahija čuven u cijelom kraju, cijelog dana bi galamio na nekog od ukućana. Kod njega je bio novčanik i insaf šta će kom kupiti. Čak i kad se Đulizari primakao porod i kad je bila sama kost i koža, svekar je nije štedio ni jednog teretnog posla. Za nju je govorio: "Ona Abazova lipsana."⁴⁹

Đulizara je trpjela, kako joj je Abaz savjetovao još samo malo, nadala se da će biti bolje kada rodi dijete. Uz pomoć svekrve je rodila jednog jutra zdravog dječaka i nakon skoro četiri mjeseca sve je bivalo gore po nju. Svekar joj nije dao da prilazi djetetu osim kad ga podoji. Jednog jutra je Đulizara, čim je on otišao na pijac, krenula da bježi na put da bi sjela na autobus i otišla svojima u Novi Pazar. Jedna od zaova je presrela i otela joj dijete tjerajući nju ali bez djeteta. Jedino je svekrva negodovala i oplakivala snahu koja je prisilno razdvojena od svoga djeteta. Đulizarina sudbina je bila da ne znajući gdje ide, naiđe na

⁴⁹Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

porodicu na kakvu joj je majka upozorila: „Šala nisu nesoji u čiju se kuću žena ne mjeri po vrijednosti nego po izvaganom mesu, po izvijenoj veđi, rumenoći.“⁵⁰

Đulizara uplakana nailazi na čovjeka koji joj nudi prevoz i tu se upoznaju. Saznaje da on radi u Alžiru, bio je oženjen Njemicom, ali, usljed drugačijih mentaliteta on se razveo od nje jer ona nije željela djecu. Ona plačući, dok joj mlijeko kvasi košulju, priča svoju tužnu priču i kako joj je dijete ostalo od četiri mjeseca na selu gdje je živjela teškim životom. Saznajemo da se Đulizara naredne godine udaje za ovog čovjeka i zajedno planiraju put za Alžir.

Iz ove priče vidimo kako je mlada djevojka prevarena samo da bi se udala. Iako je maštala o dvorcima i sretnom životu dobila je samo tugu i žalost, patnju za rođenim djetetom. Ova djevojka iz malog grada je bila naivna i vjerovala je u ljubav i dobrotu svog odabranika ali nije znala pravo stanje njegove porodice i mjesto gdje su živjeli. Autorica je prikazala kako je Abaz manipulirao Đulizarom, koja je bila naivna i koja mu je vjerovala. Manipulacija nad ženama je bila česta pojava u patrijarhalnoj porodici. Žene su bile naivne pa su im vjerovale – problemi su nastajali kada bi žena otkrila istinu koju je muškarac skrivao od nje.

⁵⁰Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.

4.ZAKLJUČAK

Kroz djela Šefke Begović-Ličina u ovom radu pokušala sam prikazati stradanja žena u Sandžaku. S obzirom da je na području Sandžaka patrijarhalni sistem bio dominantan, većina problema sa kojima su se žene suočavale bili su direktna posljedica tog nepravednog i nehumanog društvenog poretka. Kroz analizu odabranih priča pokušala sam da ukažem na različite probleme s kojima su se žene susretale kao i na različite forme nasilja kojim su bile izložene. Analizirala sam različite tipove ženskih likova sa posebnim osvrtom na njihov težak život i njihova stradanja. Poseban akcent bio je na muško-ženskim odnosima u okviru patrijarhalne porodice i ukazivala sam na priče u kojima su ti odnosi specifični. Usmjeravala sam i na odnose između ostalih članova porodice, kao što su odnosi između jetrva, snahe i svekrve, ili dvije supruge. U odlomcima sam pokušala istaći detaljne opise života ženskih likova. S obzirom na to da su neke priče građene na osnovu istinitih svjedočenja, pokušala sam dočarati situacije u kojima su se nalazile žene u bliskoj prošlosti u Sandžaku, kako bi istakla autentičnost. Na taj način sam ukazala djela Šefke Begović- Ličina svjedoče o velikim stradanjima sandžačke žene.

U romanu „Brezđetka“ opisana su dva glavna pojma u patrijarhatu: materinstvo i nasilje. Patrijarhat se zasniva na nasilju koje se naročito nanosi ženama, jer su one slabije od muškaraca fizički i psihički pa im je lahko nanijeti bol. Nasilje se provlači direktno ili indirektno skoro u svim pripovjeticama koje sam analizirala. Pemba u romanu „Brezđetka“ je trpjela veliko fizičko nasilje od strane muža. Ona je mnogo patila, ali je to prikrivala. Pemba je prikazana kao pasivan lik koji svoje stradanje hrabro trpi i prikriva od svih. Razlog tome je što u patrijarhalnom sistemu žena bez zaštitnika nema mogućnosti opiranja nasilju ili traženju izlaza iz takve situacije.

Druga tema romana „Brezđetka“ se takođe provlači kroz većinu priča koje sam analizirala. U patrijarhalnoj porodici glavna uloga žene je uloga majke. Patrijarhalni sistem nemilosrdno osuđuje ženu zbog nemogućnosti rađanja potomaka. Pri tom, sterilnost se u patrijarhalnoj porodici nikada nije pripisivala muškarcu već samo ženi. Sterilnost je smatrana sramotom o kojoj se izbjegavalo govoriti. Zbog toga autorica i piše roman na ovu

temu sa nazivom „Brezđetka“ kako bi ukazala da nije žena kriva ako ne može da rodi dijete, već da nekada i muškarci ne mogu imati djecu.

U zbirci pripovjedaka „Niska od merđžana“ kroz priče koje sam analizirala Begović-Ličina je tematizirala čuvanje časti žene, stradanje osoba sa invaliditetom, oduzimanje ženinog nasljedstva, prisilna udaja i udaja bez pristanka roditelja. I ovo su među glavnim uzrocima stradanja žena u Sandžaku. „Sačuvana čast“ i „Opran obraz“ su priče u kojima je prikazano čuvanje časti ženskih likova Vake (u priči „Sačuvana čast“) i Šahze (u priči „Opran obraz“). Vaka svoju čast čuva tako što ubija Miluna koji je pokušao da joj oduzme čast. Šahza, gluhoonijema djevojka, svoju čast čuva daveći se u rijeci. Ovdje autorica uvodi djevojku sa invaliditetom i tako prikazuje ophođenje ljudi prema osobama sa invaliditetom u bliskoj prošlosti. Obje djevojke nisu pasivno gledale kako im drugi oduzimaju čast, već su na svoj način uspjele da je sačuvaju. Čast je prema patrijarhalnom poretku zauzimao posebno mjesto u svakoj porodici u Sandžaku, pa su svi članovi porodice brinuli o časti ženskih članova porodice.

U pričama „Uslišena dova“ i „Krvnica“ tematizirana je udaja djevojaka. Nafija (iz priče „Uslišena dova“) je djevojka koju porodica prisilno udaje, a Đula (iz priče „Krvnica“) je djevojka koja se udaje za momka hrišćanske vjere. U objema pričama prikazano je stradanje koje glavne junakinje proživljavaju). Autorica u pričama ističe kako su i prisilna udaja i neodobravajuća udaja mogle biti kobne po djevojku. U oba slučaja patrijarhalni sistem je imao svoja pravila. Po pitanju udaje djevojke patrijarhalna zajednica je imala odlučan stav: djevojka se mora udati za onoga koga izabere njen staratelj, u suprotnom slučaju djevojka biva odbačena od strane porodice. To je, kao što sam već navela, uzrokovalo patnju i stradanja mnogih žena jer mnoge žene nisu htjele da se udaju za momka kojeg joj drugi nameću.

U priči „Rabin uzdah“ prikazano je nasilje koje svekrva nanosi snahi, te odnos u između sverkve i snahe u patrijarhalnoj porodici. U patrijarhalnoj porodici snaha je bila podređena svekrvi, morala ju je slušati i poštovati, zamijeniti je u radu domaćinskih poslova. Svekrva, ako bi bila dobra štitila bi snahu, ali ako bi bila zla snahi je pravila probleme. Ovdje je prikazan odnos između zle svekrve i dobre snahe. Njih dvije su imale loš odnos pa je zbog toga na kraju Raba morala otići iz kuće. Međutim na kraju priče, Rabina svekrva pred smrt želi tražiti oprostaja od Rabe, kako bi mogla mirne savjesti da umre.

Traženje oprostaja pred smrt od onih kojima su nanijeli bol je običaj kod muslimanskog stanovništva u Sandžaku kojeg je autorica unijela u priču da se ne bi zaboravio.

Zbirka pripovjedaka „Đulizara“ obiluje ženskim likovima sa čijim stradanjima nas je upoznala autorica Begović-Ličina. U djelima kojima sam analizirala teme su višeženstvo, nasilje u porodici, odlazak djevojke iz sela u grad, udaja bez dozvole. Kao što sam već rekla nasilje se prožima i u ovim pričama, udaja također. U ovoj zbirci karakteristična je priča „Čemer Duzina srca“ u kojoj je tematizirano višeženstvo. Patrijarhalna zajednica i prema višeženstvu ima poseban odnos: muškarac se može ženiti sa kim želi i koliko god puta želi. I po ovom pitanju patrijarhalna zajednica je dala muškarcu veće pravo u odnosu na ženu.

Stradanja žena zbog višeženstva je u patrijarhalnim zajednicama bila česta pojava, a priča „Čemer Duzina srca“ je samo jedan primjer stradanja žene koja pati zbog ponovne ženidbe svoga muža. Duza je djevojka koja je hrabro podnosila bol koju joj je muž nanio, ali pasivno je posmatrala sve što se dešava ne mogavši se oduprijeti muževljevim željama. Abida je junakinja priče „Prekinuta omča“ sa sličnom sudbinom kao Duza. Razlika je u tome što je Abidin otac uzeo svoju kćerku kod sebe da ne bi patila zbog bola koji je osjećala. Ali Abida nije bila pasivna već je pokušala da se ubije kako ne bi živjela bez svoje djece. Na taj način je uspjela povratiti svoju djecu.

„Odivina suza“ je priča u kojoj se tematizira oduzeto nasljedstvo žene Fahre od strane brata i snahe i bol i patnja koje su joj oni nanijeli. U patrijarhalnoj porodici pravo na podjelu imovine su imali samo muški potomci dok su se ženska djeca odricala svog nasljedstva u korist svoje braće. Fahra je prikazana kao pasivan lik koji samo posmatra kako joj snaha i sin oduzimaju sve što je nekad bilo njeno, čak i stare stvari njene majke.

Udaja djevojke iz grada za momka sa sela je bila rijetka pojava u patrijarhalnoj sredini. Ipak u priči „Đulizara“ prikazana je sudbina djevojke koja se iz grada udala na selo. Razlika u kulturi i običajima otežavala je život gradskoj djevojci. Stradanje Đulizare je prikazano kroz maltretiranja koje je podnosila od strane svekra, kao i kroz mnogobrojne poslove koje je morala raditi. Đulizara nije gledala na svoj život pasivno već bježi sa sela i tako se spašava patnje. Kroz ovaj primjer autorica je ukazala na probleme koji se javljaju udajom žene u porodicu gdje se njeguje drugačija kultura od one kojoj ona pripada.

Kroz analizu djela Šefke Begović-Ličina prikazala sam da je sudbina žene iz Sandžaka, gdje sam odrasla, oduvijek bila teška. U ovom radu prikazala sam stradanja

ženskih likova u djelima autorice Begović- Ličina. Čitajući njena djela saosjećamo sa ženskim likovima jer, iako su živjele u prošlim vremenima, njihove patnje i stradanja su nam još uvijek dobro poznati. Iako se situacija u odnosu na period od prije pedeset i više godina popravila, još uvijek su prisutni neki oblici tradicionalnog ponašanja i ophođenja prema ženama. Još uvijek se mnoge djevojčice od malena uče da budu poslušne, spremne da bez pogovora rade ono što od njih očekuje njihova porodica, prije svega očevi, braća, kasnije njihovi muževi.

I danas mnogi vjeruju da za dobar i sretan život žena mora ispuniti sva očekivanja od brige oko djece i domaćinstva, preko savjesnog i marljivog obavljanja dužnosti na poslu, pa sve do ugađanja i ispunjavanja želja ukućanima. Prije udaje mora se pokoriti želji i volji roditelja i poslušati njihov savjet u vezi udaje i izbora supruga. Ako se desi da ima neki problem u braku, iako je rijetkost, neke od njih imaju tu sreću da mogu da se vrate svojim roditeljima kada napuste kuću svoga muža, ali samo ako se ispostavi da ona zaista nije kriva i da je njen otac voljan da je vrati. Odgajana tako da sluša i marljivo radi, od djevojke se očekuje i da posluša svog oca kada za nju izabere mladoženju. Ukoliko djevojka nema oca, njen položaj je vrlo nezavidan, jer samim tim ona nema ni određenu podršku i zaštitu u mnogim životnim situacijama. To se također odražava na njenu sigurnost, slobodu i samouvjerenost. Ni u jednoj situaciji se ženi ne daju veća samostalnost pri odlučivanju i upravljanju, već je njen položaj podređen i uvijek je neka muška figura, eventualno figura neke starije ženske osobe, zadužena da odlučuje umjesto nje.

Zbog svega navedenog smatram da je važno što se književnica Šefke Begović-Ličina odlučila da u svojim djelima hrabro piše o raznim oblicima stradanja žena u Sandžaku. Mislim da je jako važno da žene iz moga kraja ne samo čitaju djela ove književnice već da o temi nasilja nad ženama pokrenemo i javne diskusije.

LITERATURA

1. Bal, M. Naratologija. *Teorija Pripovedanja*. Beograd: Narodna knjiga, 2000.
2. Beauvoir, Simone de. *Drugi spol. Knj.1. Činjenice i mitovi*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982.
3. Begović-Ličina, Šefka. *Brezdetka*. Sarajevo: Edukativni centar za žene i djecu Sara Sabri, 2016.
4. Begović-Ličina, Šefka. *Vrisak krvi*. Sarajevo: Edukativni centar za žene i djecu Sara Sabri, 2015.
5. Begović-Ličina, Šefka. *Đulizara*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2018.
6. Begović-Ličina, Šefka. *Niska od merdžana*. Novi Pazar: Š. Begović-Ličina, 2014.
7. Dragišić-Labaš, Slađana. *Nasilje u porodici i upotreba alkohola*. Univerzitet u Beogradu 2015.
8. Galić, Branka. *Moć i rod*. Zagreb: Revija za sociologiju 3-4, 2002. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/25905> . Pristupljeno: 3.10.2021.
9. Gazetić, Adisa. *Patrijarhat nekad sad: tranzicija i tradicijski obrasci*. Tuzla 2008. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/35357>. Pristupljeno: 4.10.2021.
10. Kazaz, Enver. *Bošnjački roman XX vijeka*. Sarajevo: Naklada Zoro 2004.
11. Konstantinović-Vilić, Slobodanka; Petrušić, Nevena. *Žene, zakoni I društvena stvarnost, knjiga prva*. Niš: SVEN 2010
12. Lanser, S. *Fiction of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. Ithaca: Cornell UP, 1992.
13. Lukić, J. *Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama*. Sarajevske sveske 2(2003)
14. Lešić, Zdenko. *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*. Sarajevo: Buybook 2003
15. Ljajić, Selma. *“Đulizara” predstavljena čitalačkoj publici*. Dostupno na: <https://rtvnp.rs/2018/06/22/dulizara-predstavljena-citalackoj-publici/34966>. Pristupljeno: 4.10.2021.

16. Moi, T. *Seksualna/tekstualna politika: feministička književna teorija*. Zagreb: Biblioteka Sintagma, 2007.
17. Mršević, Zorica. *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd, IP Žarko Allbulj, 1999.
18. Nikola Visković: *Spolnost i pravo 1971*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 2008.
19. Vasić, Bojana. *Patrijarhat*. Dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=519679> Pristupljeno 03.10.2021.
20. Vujadinović, Dragica; Stanimirović, Vojislav. *Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije – između emancipacije i retradicionalizacije*. Dostupno na: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr-Latn/akademski-kutak/tekstovi/rodni-odnosi-u-doba-tranzicije-između-emancipacije-i-retradicionalizacije>. Pristupljeno 29.10.2021.
21. Vukšić, Tomo. *Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju I islamu (II)*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/35539>. Pristupljeno: 29.10.2021.
22. Zaharijević, Adriana. *Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 2008.
23. *Žene u Crnoj Gori od 1790. do 1915.: istorijska čitanka*. WorldCat.org, Book, 2011.
24. Yuval- Davis, N. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004
25. <https://www.vijesti.me/zabava/63365/sefka-licina-o-tankocutnosti-zenskog-pisma-u-baru>. Pristupljeno: 10.11.2021.